

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 85^e jaargang • december 2012 • losse verkoop €5,00

Oud Utrecht 6

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Winkels met een geschiedenis

deze reclame wordt
u aangeboden door

jeroen tirion, grafisch ontwerp - info@jeroentirion.nl

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een
advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht,
IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een
gedegen aanpak en een persoonlijke benadering.
Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten
al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Utrecht Verrast

Utrecht Verrast organiseert op zaterdag 10 november een verrassende
stadswandeling over het leven van Utrechts schutspatroon Sint Maarten.

Tijdens een wandeling van anderhalf uur komt u meer over deze heilige te
weten en bezoekt u bijzondere locaties. U ziet en hoort hoe aan zijn gedachte-
goed, samen delen en solidariteit, vandaag de dag invulling wordt gegeven.

*Meer informatie over deze inspirerende wandeling
leest u op www.utrechtverrast.com*

Historische workshops in het hart van Nederland

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen
van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets
Grafiservices is gespecialiseerd in
vellen offset en bedient zijn nationale
en internationale opdrachtgevers
vanuit twee locaties. Van advies tot
persoonlijke begeleiding van pre-media,
nabewerking, pre-distributie tot
distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets Grafiservices is onderdeel van Roto Smeets Group.

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

144

Fia Dieteren

Winkelen in de moderne tijd

151

R.P.M. Rhoen

Duetz kledingzaken, begonnen in een café

154

Kees Visser

De Twijnstraat, eeuwenoude winkelstraat

160

Ineke Inklaar

Theo Blom: duizend Domtorentjes op een dag

162

Roeland Tameling

'De grote stroom kooplustigen naar Veenendaal'

De ontwikkeling van een regionaal winkelcentrum

167

R.P.M. Rhoen

Het warenhuis van de Broedergemeente in Zeist

170

Ineke Inklaar

Woortman: 'gifmenger' met liefde voor erfgoed

172

Bettina van Santen

De familie Staffhorst, van vele markten thuis

178

Ineke Inklaar

Schrandt: van chique tassenzaak tot kofferknaller

180

Kees Visser

Broekman, familiebedrijf sinds vijf generaties

186

Bettina van Santen

Herontdekking corsettenwinkel Van Duren

188

R.P.M. Rhoen

Marlet's Slagerijen, hofleverancier van vlees

191

Agenda en berichten

Winkels met een geschiedenis

De transactie dat we tegen betaling iets aanschaffen in een winkel kent tegenwoordig vele varianten. We kunnen een halfje meergranen bij de bakker halen, een winkelwagen volladen bij de super, een trouwjurk passen in de speciaalzaak, een middag gaan winkelen in de binnenstad van Utrecht, Veenendaal of Amersfoort - we hebben een nieuwe broek nodig, maar waarschijnlijk komen we thuis met een jas en een dvd -, een shopping mall verkennen aan de stadsrand, koopjes jagen tijdens de Drie Dwaze Dagen of online in een keur van internetwinkels bestellingen plaatsen met directe betaling via credit card of Ideal. Ook stad en provincie Utrecht bieden een breed scala aan winkelvoorzieningen. Uit dit themanummer blijkt dat Utrecht soms zelfs vooropliep. De Winkel van Sinkel (1839) geldt als Nederlands eerste warenhuis en een vroege variant van de 19e-eeuwse winkelpassage. Al eerder waren er in de Zeister Broedergemeente tien winkels onder één dak te vinden, populair bij adel en de hogere burgerij. Hoog Catharijne (1973) was 40 jaar geleden het grootste en modernste overdekte winkelcentrum van het land.

Tegenover die grootschalige ontwikkelingen naar winkelen als vrijetijdsbesteding, staat de teloorgang van honderden kleine buurtwinkels en speciaalzaken, gesneuveld in de concurrentie met supermarkten en in de slag met winkelketens die winkelgebieden in de Nederlandse binnensteden steeds meer uitwisselbaar maken. Als we denken aan typische 'Utrechtse' zaken, dan komen niet die winkelketens in gedachten, maar bedrijven die zich, ondanks alle concurrentie en schaalvergroting, hebben weten te handhaven dankzij hun unieke karakter, specialistische kennis, bijzondere assortiment, slimme bedrijfsvoering en de volharding van eigenaren en personeel. En, zoals uit de staalkaart van dat soort winkels in dit nummer blijkt, dan gaat het vaak om familiebedrijven waar de ene generatie door de andere wordt ingewerkt en uiteindelijk opgevolgd.

De redactie

DEKENS, ENZ: CHALES, SOIERIES, BRODERIES

A. SINKEL

Katoenen, Zijden, Linnen, Wollen, Goederen.

Confectie voor Heeren Confectie voor Dames.
 Magazijn van Manufacturen.
UTRECHT.
 ROTTERDAM. AMSTERDAM. LEEUWARDEN.

Steendr. van J. Bos W^z Utrecht.

TAPUTEN, KARPETTEN, DAMASTEN, MEUBELCHITS, MEUBEL-ORNAMENTEN, BEDDEN

LINGERIES, MANTELS, MANTILES, DOEKEN, LAKEN S, BUCKSKINS.

Reclamebiljet
 Winkel van Sinkel,
 ca. 1890.

□ BIBLIOTHEEK HET UTRECHTS
 ARCHIEF

Winkelen in de moderne tijd

Met de Winkel van Sinkel (1839) kreeg Utrecht een vroege variant van de Passage waar boodschappen doen plaats had gemaakt voor winkelen. Met de warenhuizen van V&D, Galeries Modernes, de Bijenkorf en winkelcentra als Hoog Catharijne werd Utrecht een stad waar het goed 'shoppen' is. Detailhandel en middenstand hadden vaak het nakijken.

Winkelen is iets anders dan boodschappen doen. Boodschappen associëren we met het kopen van 'eerste levensbehoeften'. Je kunt een exact lijstje maken van de producten en je weet meestal waar je ze gaat kopen. Je kunt zelfs iemand anders een boodschap voor jou laten doen. Bij winkelen is dat anders. Ook al heeft de winkelende persoon een duidelijk doel - een nieuwe broek bijvoorbeeld - voor ogen, waar en zelfs of die wordt aangeschaft, is minder voorspelbaar. Opvallend genoeg vinden consumenten het vaak geen groot probleem als het winkelen niet tot een aankoop leidt. Winkelen heeft immers nog een andere functie dan kopen; het is ook vrijetijdsbesteding en een sociaal gebeuren geworden. Dit soort verschillen tussen winkelen en boodschappen doen zijn zo vanzelfsprekend geworden, dat we ons niet meer afvragen wanneer ze zijn ontstaan en hoe ze ons dagelijks leven hebben beïnvloed. We maken ons - zeker in tijden van economische recessie - wel zorgen over ons consumptiepatroon en over de gevolgen daarvan bijvoorbeeld voor het milieu. De ontstaansgeschiedenis van ons consumptiepatroon is minder bekend.

Moderne consumptiemaatschappij

In de jaren 1980 ontwikkelde *consumptiegeschiedenis* zich tot een nieuw historisch specialisme. De defini-

tie van moderne consumptiemaatschappij en de vraag naar het startmoment ervan staan sindsdien centraal in het wetenschappelijk debat. Over de definitie lijken de meeste historici het eens: van een moderne consumptiemaatschappij kan pas gesproken worden als een relatief groot deel van de bevolking meer kan en wil aanschaffen dan haar eerste levensbehoeften. Maar wat zijn 'eerste levensbehoeften'? Een product kan zich ontwikkelen van een luxeartikel tot een levensnoodzakelijkheid; dat gold in de vroegmoderne tijd voor koffie en thee en dat geldt nu voor bijvoorbeeld personal computers. Ook de vraag wanneer die maatschappij werd 'geboren', blijft onderwerp van discussie, maar over het algemeen wordt de aanvang van de moderne consumptiemaatschappij gesignaleerd omstreeks 1700, en dan vooral in Noordwest-Europa. Uit boedelinventarissen blijkt dat al in 18e eeuw niet alleen welgestelde burgers, maar ook handwerkers en boeren in het bezit waren van porseleinen kopjes en andere nieuwerwetse snuisterijen, zoals verrekijkers en zakhorloges. Daaruit mogen we natuurlijk niet afleiden dat ze ook dagelijks hun koffie en thee uit die kopjes dronken, maar de grote hoeveelheden koffie, thee en suiker die werden geïmporteerd kunnen toch niet alleen door de elite zijn geconsumeerd. Deze producten konden vroegmoderne consumenten aanschaffen in gespecia-

Passage in Den Haag, daterend van 1885.

□ FOTO: DEMEESTER | WIKIMEDIA COMMONS

liseerde winkels in de grote stad, maar ook bij plaatselijke winkels of marskramers. Het aantal winkels groeide en was in de 18e eeuw veel hoger dan tegenwoordig. De 'winkeldichtheid' - het aantal winkels per 1.000 inwoners - lag in Zuid-Engelse steden omstreeks 1750 tussen de 35 en de 40. Steden als Brussel en Amsterdam deden daar niet voor onder, maar ook in 's-Hertogenbosch waren er 90 winkels op 1.000 inwoners. Volgens het CBS zijn er nu in Nederland gemiddeld 66 winkels per 10.000 inwoners; het gemiddelde voor Utrecht ligt op 62.

Ook uit de maatschappelijke discussie blijkt dat er sprake was van een ingrijpende verandering. Vanaf de jaren 1720 verschenen er pamfletten waarin het nieuwe consumptiepatroon werd aangevallen; het zou de kracht van de natie ondergraven. Er waren ook verdedigers, zoals de uit Rotterdam afkomstige Bernard de Mandeville, die in zijn *Fable of the Bees* (1723) verkondigde dat niet spaarzaamheid, maar eigenbelang de drijvende kracht van de maatschappij was en dat deze ondeugd het welzijn van allen zou bevorderen. Tegenstanders noemden de auteur *Mandevil*, maar voor winkelende burgers was zijn geschrift een verdediging voor hun nieuwe hobby.

Winkelen als tijdverdrif

Toch zullen in de 18e eeuw nog relatief weinig personen regelmatig aan het winkelen zijn geweest. In Engeland werd het werkwoord 'to shop' pas op het eind van

die eeuw gebruikt. Shoppen deden vooral mannen en vrouwen uit de elite in gespecialiseerde winkels vooral in de stad. In Londen waren al in de 17e eeuw overdekte winkelhallen gebouwd, waar exclusieve modeartikelen werden verkocht en waar winkelend publiek niet werd gehinderd door modderige straten (trottoirs kwamen later). Een portier weerde - net als in het hedendaagse *Harrods* - ongewenst publiek.

In de 19e eeuw werd deze formule van overdekt winkelen uitgebreid. In Parijs, Londen, Glasgow en Brussel kwamen midden in de stad winkelpassages, sommige met de uitstraling van kastelen, zoals die van Milaan. In Nederland kreeg dit fenomeen navolging in Rotterdam (1879) en Den Haag (1885). In de passage vond het winkelend publiek (semi-)luxe winkeltjes en horecagelegenheden; bovenin bevonden zich kleine woningen. Het aanbod was exclusief, maar tot het publiek hoorde ook steeds meer leden van de lagere burgerij. Opvallend genoeg 'winkelden' de verschillende standen op verschillende tijden van de dag. In de overdekte winkelgalerij van Den Haag flaneerden rond de middag vooral dames en heren uit de hoge burgerij; later op de dag kwam de lagere burgerij en in de avond was de passage - ondanks pogingen om die 'schoon te veggen' - het domein van opgeschoten jeugd, soldaten en prostituées. Voor dit nieuwe tijdverdrif werd vanaf het eind van de 19e eeuw in Nederland het werkwoord 'winkelen' gebruikt.

Utrecht had geen winkelpassage met meerdere winkeltjes, maar kreeg in 1839 de *Winkel van Sinkel*. Anton van Sinkel had een aantal panden aan de Oudegracht opge-

kocht en laten slopen, zodat hij een Winkelpaleis compleet met zuilen in de vorm van Kariatiden kon laten bouwen. Net als in de buitenlandse passages kon je - zo blijkt uit onderzoek tijdens de laatste restauratie - door de winkel naar de achterliggende Vinkenburgstraat lopen. Hoewel afwijkend van de andere passages in vormgeving en bedrijfsvoering, was de functie van de Winkel van Sinkel voor het publiek niet anders. De omvang (12 bij 23 meter), de aankleding met mahoniehouten toonbanken en kapitale spiegels en het stucwerk op de plafonds hadden een betoverend effect. Bovendien gaf de balustrade boven de verkoophal - noodzakelijk om de overspanning te dragen - het winkelend publiek de gelegenheid om te observeren en geobserveerd te worden. Net als in de passages was er bovenin de winkel ruimte voor huisvesting voor een deel van het personeel (in het huidige etablissement zijn de deuren daarvan nog steeds te zien). De Winkel van Sinkel en de passages kunnen we beschouwen als voorlopers van de warenhuizen. Immers, hier had je al een uitgebreid aanbod onder één dak en tegen vaste, lage prijzen.

De bloei van de Winkel van Sinkel zal bevorderd zijn door de spoorverbinding die vanaf 1843 de reis naar de Domstad vergemakkelijkte. Daarvan zal niet alleen de Winkel van Sinkel geprofiteerd hebben. Tussen het station en de Dom zullen meer nieuwe winkeliers hebben gemerkt dat de toestroom van klanten dankzij de spoorverbinding groeide. Wie door de Zadelstraat loopt, kan

Eerste bedrijf van Vroom & Dreesmann - De Zon aan de Stadshuisbrug, geopend in 1898 (nu vestiging van Selexyz Broese en de Centrale Bibliotheek).

□ UIT: MIELLET, WINKELN IN WEELEDE

Gezicht op de zij- en voorgevel van Galeries Modernes (Oudegracht, hoek Lange Viestraat), tweede helft jaren 50.

□ FOTO: GALERIES MODERNES | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

nog steeds de versieringen in mozaïek en smeedijzer bewonderen van de winkelpanden, die daar in de 19e eeuw waren gevestigd.

‘Kathedralen van consumptie’

In 1898 zagen de erfgenamen van Sinkel zich genoodzaakt de zaak te verkopen. Waarom kon de winkel zich niet handhaven? Misschien werkte hier de wet van de remmende voorsprong, in die zin dat de oudere Winkel van Sinkel minder goed kon inspelen op de vraag van de groeiende, nieuwe clientèle dan de nieuwe warenhuizen. Vanaf omstreeks 1850 zorgden de stijging van reële inkomens en de ontwikkeling van massaproductie ervoor dat een groter deel van de bevolking deel kon hebben aan de moderne consumptiemaatschappij. Sommige historici zijn zelfs van mening dat deze toen pas begon. Vooral in de steden, die in deze periode snel groeiden, werden de nieuwe producten en modes voor iedereen zichtbaar door de komst van een nieuw soort winkels, de warenhuizen.

Parijs zette de toon. Daar opende in 1869 het warenhuis *Au Bon Marché* haar deuren. Door de komst van spoorwegen konden steeds meer klanten uit de provincie naar de stad komen en het postsysteem verstuurde tienduizenden catalogi van de Bon Marché over de hele wereld. En wie het gebouw niet inging, kon in ieder geval de etalages bewonderen. Die werden steeds groter en de etaleurs wilden het publiek niet zozeer informeren, maar eerder verleiden. Nieuwe technische hoogstandjes zoals roltrappen en liften, de kleurrijke aankleding van de winkel en de speciale acties zoals de *Witte Weken* maakten een bezoek aan het warenhuis tot een belevenis. Maar ook tot een gevaarlijke nieuwigheid.

In zijn roman *Au Bonheur des Dames* (1883) schetst Emile Zola de verlokkingen van het warenhuis, maar ook de

Warenhuis Hema met links daarvan Schoenenmagazijn Presburg en Corsettenmagazijn J.S. van Duren (zie p. 186-187 in dit nummer), begin jaren 30.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

economische en morele bedreiging die ervan uit kon gaan. Deze 'kathedralen van de consumptie' die een keur van artikelen tegen vaste, lage prijzen aanboden, brachten menig kleine middenstander - door veel politici gezien als het fundament van de burgerij - aan de afgrond. Vrouwen konden de verleiding niet weerstaan; ze werden, aldus Zola, 'bleek van begeerte' en bevreesd 'door een dergelijke overstroming van weelde te worden gegrepen'. Critici signaleerden dat degelijke huisvrouwen meer kochten dan haar budget toeliet; sommige werden zelfs betrappt bij diefstal. Kleptomanie werd deze nieuwe ziekte genoemd.

Winkels langs de noordzijde van het Vredenburg nrs. 29-33, in 1962, toen de winkels hier nog floreerden.

□ FOTO: PERSBUREAU 'T STICHT | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Ook in Nederland werden - iets later dan in de omringende landen - de eerste grote warenhuizen gebouwd. Vaak was de basis voor deze bedrijven gelegd in de textielbranche. Dat geldt bijvoorbeeld voor *De Bijenkorf* die vanaf 1914 in een nieuw, groot gebouw aan het Damrak naast confection ook woninginrichting, speelgoed en zelfs kruidenierswaren verkocht. In Utrecht hebben andere warenhuizen de functie van De Winkel van Sinkel overgenomen. In 1898 vestigde *Vroom & Dreesmann* - ook zij hadden hun startkapitaal in de textielbranche opgebouwd - zich aan de Stadhuisbrug. Om klanten te lokken hield de V&D net als de Franse voorlopers een zogenaamde 'Witte Week' ter promotie van linnengoed, lingerie en aanverwante artikelen. De aankleding van de winkel was op het thema afgestemd.

Eenheidsprijzen en winkelketens

Na V&D opende de firma *Grand Bazar Français Nouvelle Galeries* in 1901 een filiaal in de Bakkerstraat. Al snel verhuisde de winkel naar de Lange Viestraat. Het assortiment van de *Galeries Modernes* (de nieuwe naam sinds 1921) was minder gericht op textiel en meer op huishoudelijke artikelen en accessoires voor vrije tijd en mode. Na een hectische periode - ruzie met de gemeente en brand in de nieuwbouw - werd in 1941 op de hoek van de Oude Gracht en de Lange Viestraat de moderne nieuwbouw geopend. Om de Lange Viestraat te verbreden - een wens van de gemeente - werd het gebouw een stuk naar achteren geschoven. De pers juichte: 'Utrecht is hiermede 'n nieuw warenhuis rijk geworden, dat in grootte en aanzien alles wat onze stad op dit gebied tot dusver kende, overtreft en dat ons door vele steden in binnen- en buitenland zal worden benijdd.'

Utrecht kreeg er in de 20e eeuw een nieuwe winkelzone bij. Naast 19e-eeuwse winkelstraten zoals de Zadelstraat kwam er tussen het station en de Neude een winkelgebied met grote warenhuizen. Tegenover de *Galeries Modernes* aan de overkant van de Lange Viestraat lag de nieuwe vestiging van V&D.

Hoewel deze warenhuizen door hun grootse architectuur en de omvang van het aanbod een dominant verschijnsel in het winkelaanbod vormden, was het marktaandeel in de winkelsector voor de Tweede Wereldoorlog in West-Europa niet hoger dan 5 procent. Dat zal in Nederland niet anders zijn geweest. De consumptieve impuls die er van deze Kathedralen van Consumptie uitging was echter groter dan het marktaandeel aangeeft. Om die impuls om te zetten in daadwerkelijke aankopen werden er goedkopere formules bedacht, die een groter publiek moesten aantrekken. Een van de bekendste is ongetwijfeld de *Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij*, kortweg *HEMA*. Deze dochteronderneming van De Bijenkorf richtte zich vanaf 1926 op een andere klantengroep dan de warenhuizen, en wel de lagere middenstand en arbeidersklasse. Zoals de naam al zegt, lag in deze winkels het accent op de prijzen. Die waren relatief laag en eenvormig. Daardoor hoefden de producten niet afzonderlijk van een prijskaartje voorzien te worden, maar kon de winkel verdeeld worden in schappen met producten van

eenzelfde prijs. Door de crisis zou ook de burgerij naar de Hema gaan, wat na de oorlog nog algemener zou worden. Naast de warenhuizen vestigden zich in hun buurt dependances van winkelketens, die producten uit een bepaald segment aanboden, zoals *Blokker* en *C&A*. De uitvinding van de naaimachine zorgde voor een explosieve groei van de confectie-industrie. Net als de warenhuizen konden deze winkels een groot assortiment aanbieden tegen vaste, maar lage prijzen. Afdingen en op de pof kopen zoals in de oude winkels gebruikelijk, was hier *not done*.

De warenhuizen en winkelketens gingen de consument anders benaderen. Etalages en advertenties werden ingezet niet alleen om de consument te informeren, maar ook om hem te verleiden en te vermaken. Het publiek reageerde door het winkelen steeds meer als tijdverdrijf te zien.

De verleidelende reclame werd niet alleen ingezet om luxeartikelen te verkopen. Sinds het eind van de 19e eeuw werden levensmiddelen in toenemende mate door grote ondernemingen als *Honig* als merkartikelen aangeprezen. Reclamebureaus bedachten slogans en plaatjes om deze merknamen bij het grote publiek bekend te maken. Daarbij was beeldvorming vaak belangrijker dan productinformatie. Een treffend voorbeeld van het laatste is *Blue Band*, dat in de jaren 1930 zijn margarine aanpreeps als 'versch gekarnd'.

Amerikanisering na 1945

De kruidenier die achter de toonbank de producten afwoog, verpakte en verkocht, domineerde tot in de jaren 50 de verkoop van 'koloniale waren'. Hij deed aan klantenbinding onder andere door de wekelijkse boodschappen thuis te bezorgen. Deze middenstanders verloren al voor 1940 wat van hun zelfstandigheid. Vanaf 1893 lieten fabrikanten zoals *Honig* en *Douwe Egberts* hun merknaam registreren. Zij verwierven door reclame voor hun merkartikelen de gunst van de consument, die vroeg de winkelier weer naar deze producten en dwong hem zodoende bepaalde merkartikelen in voorraad te nemen. Anderzijds gingen kruideniersketens zoals *Albert Heijn* en *De Gruyter* hun eigen merken produceren en verkopen.

Na 1950 zette de verandering in de levensmiddelenbranche door. Daar voltrok zich - net als in de hele maatschappij - de Amerikanisering: de zelfbedieningswinkel deed zijn intrede. Producten werden niet meer aange-reikt, maar stonden voorverpakt en geprijsd in de schappen, waar de consument ze zelf kon uitkiezen. De kleine kruidenier kon de concurrentie met de ruim gesorteerde en vaak goedkopere supermarkt niet aan en het aantal kruideniers daalde gestaag. Waren er in 1960 nog 24.000 kruidenierswinkels, in 1980 was het aantal meer dan gehalveerd en in 2000 telde het CBS nog maar 5.600 kruideniers. Van één kruidenier voor bijna 500 inwoners in 1960 naar 1 winkel voor bijna 3.000 inwoners in 2000. Door het toenemend auto- en koelkastbezit hoefden boodschappen niet meer dagelijks gedaan.

In de warenhuizen is een soortelijke ontwikkeling te bespeuren. Werden klanten in het interbellum aange-

Hij weet 't nog...
(VAN VORIGE) JAREN

U WINKELT PRETTIG BIJ GEBR. BLOKKER!

Fruitsstel, 13-delig	7.95	Electr. Strijkijzer, volle garantie	9.75
Kelkebakjes, per dozijn in doos	5.50	Electr. Theelicht	5.50
per dozijn in luxe etui	6.50	Koffiemolens, prima maalwerk	6.95
Drinkservies, rijk geslepen	19.75 / 24.50	PeDe Wandmolens	11.50
Engelse Filterpotten v.a.	3.95	Gehaktmolens	9.75
Bloemvazen, grote collectie	1.95	Fluïtmelkkoker (kookt niet over!)	5.75 - 6.50
Eetserviezen, Thee- en Ontbijtserviezen in grote verscheidenheid.	1.30	Gascomfoor, 2-vlams, creme m. zwarte deksels	38.50
		Tafelmessen, roestvrij, p. doos	7.95

Ook ingericht voor verzending overzee

Gebr. BLOKKER
AMSTERDAM: Ferd. Bolstr. 98-100
Kinkerstr. 260-262 - Ceintuurbaan 302
Middenweg 9 - Zeilstraat 2
DEN HAAG - HAARLEM - UTRECHT

Sinterklaasadvertentie Blokker, 1949.

□ UIT: MIELLET, WINKLEN IN WEELDE

sproken door de winkeljuffrouw - en niet alleen in De Bijenkorf of de V&D, maar ook in de Hema -, na de oorlog ging men van bediening over op zelfkeuze.

In het winkelaanbod in de Utrechts binnenstad deed zich de laatste ingrijpende verandering voor in de jaren 70. Door de bouw van het winkel- en kantoorcentrum *Hoog Catharijne* (1973) werd een nieuw winkelgebied geconstrueerd. Grote en kleine winkels - vele daarvan onderdeel van winkelketens - zijn onder één dak samengebracht. De vergelijking met de passages uit de 19e eeuw dringt zich op. Ook de combinatie van shoppen en sporen doet denken aan vroegere tijden. Daar staat tegenover dat het publiek van Hoog Catharijne in sekse, leeftijd en sociale komaf zeer divers is, terwijl de bezoekers van de vroegere passages vooral mensen van hun eigen klasse tegenkwamen.

Het in het begin van dit artikel gemaakte onderscheid tussen shoppen en boodschappen doen lijkt helder, maar de invulling van deze termen kan veranderen waarmee de helderheid van het onderscheid vertroebelt. Probeer het maar eens toe te passen op ons huidige consumptiegedrag. Voor shoppen ga je naar de (binnen)stad, want daar zijn de winkels met kleding, cosmetica, telefoontjes en veel horecagelegenheden; boodschappen doe je bij de buurtsuper. Maar wat doe je in de grote *malls* die de laatste decennia zijn verzezen aan de rand van de stad? Daar ga je naartoe als je op zoek bent naar nieuwe meubels, een nieuwe keuken of badkamer of naar materialen om ze zelf te maken. Deze bedrijven liggen niet meer in de stad, maar aan de rand. Enerzijds omdat ze zo omvangrijk zijn, anderzijds omdat de klant er dan makkelijker kan parkeren. Maar, wat doen je als je op zaterdag naar de Ikea gaat; shoppen of boodschappen?

Drukte in Hoog Catharijne op 29 september 1973 tijdens het eerste weekend na de opening.

□ FOTO'S W. MEIJNEN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Literatuur

- Crossick, Geoffrey & Serge Jaumain, *Cathedrals of Consumption. The European Departmentstore, 1850-1939* (Aldershot 1999).
- Furnée, Jan Hein, "Om te winkelen, zoo als het in de residentie heet". Consumptiecultuur en stedelijke ruimte in Den Haag 1850-1890, in: *Sekse en de City. Vrouwen en de stad in de negentiende eeuw. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 22 (Amsterdam 2002) 28-55.
- Meulen, Jelle van der, 'De Winkel van Sinkel in Utrecht', in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 58 (1985) 193-199.
- Mielliet, Roger & Marieke Voorn, *Winkelen in Weelde. Warenhuizen in West-Europa 1860-2000* (Zutphen 2001).
- Schreurs, Wilbert, *Geschiedenis van de Reclame in Nederland* (Utrecht 2001, tweede herziene editie).
- Stearns, Peter, *Consumerism in World History. The global transformation of desire* (New York/London 2006).
- Vries, Jan de, *The Industrial Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy. 1650 to the present* (Cambridge 2008).
- www.cbs.nl
- www.reclamearsenaal.nl
- <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kruidenier>

R.P.M. Rhoen

Gemeentearchivaris te Zeist en redactielid van
dit tijdschrift

Sinds 1857

Verbouwing van de kledingwinkel in 1956.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Duetz kledingzaken, begonnen in een café

Een van de oudste en meest gerenommeerde winkels in Zeist is de exclusieve modezaak Duetz (spreek uit Duuts) of zoals tegenwoordig genoemd Duetz Men/Women aan de Voorheuvel. Onder de vierde generatie zijn inmiddels vijf filialen geopend.

De grondlegger van de kledingzaak is Bernard Wilhelm Duetz (1822-1910), afkomstig uit Gescher in de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen. Een dorp dat toen hij geboren werd slechts 870 inwoners telde. Vanuit Amersfoort vestigde hij zich in 1854 in Wijk bij Duurstede. In beide plaatsen staat hij in het bevolkingsregister ingeschreven als winkelier. In 1872 werd hij tot Nederlander genaturaliseerd.

Bernard Wilhelm was niet de eerste uit het gezin Duetz (1721: Düeß) die naar Nederland trok. Twee oudere broers woonden al in Nederland en waren er ook getrouwd. De drie broers waren kooplui. Net als veel andere Duitse handelaren die in de 19e eeuw - vaak uit armoede - naar Nederland reisden om aan de mensen hier hun waren te verkopen. Meestal verkochten zij aan

de deur, op straat of op de markt. Bekende geslaagde Duitse zakenlui zijn Anton Sinkel van de Winkel van Sinkel in Utrecht, de gebroeders Brenninkmeijer van C&A en Anton Dreesmann van V&D. Bernard Wilhelm Duetz ging met een handkar vol lappen stof en waarschijnlijk met een rugzak, zoals de meeste Duitse marskramers, langs bij de boeren in Wijk bij Duurstede en omgeving.

In zijn nieuwe woonplaats ontmoette hij Maria Francisca Clausman (1811-1884) met wie hij in 1855 trouwde. Haar vader stamde uit de Elzas. De bruid, die elf jaar ouder was, bezat het café *Het Zwarte Paard* in de Oeverstraat op de hoek van de Muntstraat. In het najaar van 1857 werd een deel van het café als winkel voor manufacturen ingericht. Het beginjaar van een opmerkelijke winkelgeschiedenis.

Snel ingeburgerd

Naast manufacturen, stoffen en furnituren ging Duetz in de loop der jaren ook woningtextiel en bedden verkopen. Rond 1881 begon hij voorzichtig met de verkoop van kleding, te beginnen met rokken. Zijn kledingassortiment breidde hij in de jaren erna uit. In 1886 adverteerde hij: 'gemaakte kleederen, zooals winterjassen, paletots [=korte mantels], broeken, vesten, jongensjasjes, jongenspakjes'. Het woord confectie gebruikte hij voor het eerst in een advertentie in 1889.

De zaken gingen blijkbaar goed. In 1865 liet Duetz het voorhuis afbreken en een nieuw winkelhuis bouwen. In 1887 kocht hij het naastgelegen pand erbij. Er vond een grondige verbouwing plaats, waarbij de beide panden werden samengevoegd.

In Wijk bij Duurstede raakte Duetz snel ingeburgerd. Hij was actief op politiek, sociaal en cultureel terrein. Tot raadslid heeft hij het niet gebracht, ondanks een poging daartoe in 1875. In de *Wijksche Courant* werd in een advertentie bij zijn kandidaatstelling over hem gezegd:

'Hij is een man met een helder oordeel en algemeene kennis; sedert 20 jaren onder ons wonende, verwierf hij de algemeene achting door zijn rond karakter en zijn verdraagzaamheid ook tegenover anders denkenden. Volkomen met de behoeften van den handel bekend, zal hij, vooral wanneer handelszaken besproken moeten worden, de rechte man op de rechte plaats zijn.' Hij was jaren voorzitter van de plaatselijke mannen zang- en toneelvereniging Batavo-Durum.

In februari 1884 werd Duetz weduwnaar, maar nog in juni van hetzelfde jaar hertrouwde hij met een 31 jaar jongere vrouw, de uit Zierikzee afkomstige Catharina Antoinetta Hoes (1853-1936). Het eerste huwelijk was kinderloos gebleven. Uit het tweede huwelijk werden drie kinderen geboren en daarmee was de opvolging in de winkel verzekerd.

Na zijn overlijden in 1910 op 87-jarige leeftijd werd de zaak door de weduwe Duetz-Hoes voortgezet als de firma W. Duetz. In 1917 kwam zijn zoon Willem Bernard Duetz (1894-1967) in de firma. Zijn dochter Agnes Catharina Maria Duetz (1887-1979) trouwde in 1917 de koopman Cornelis Franciscus van Maanen (1887-1948) en ook hij werd medefirmant. De winkel werd in 1913 verbouwd en gemoderniseerd. Men adverteerde voortaan met de naam Duetz' kledingmagazijn.

Verhuizing naar Zeist

De toekomst lag niet in Wijk bij Duurstede. Zeist was blijkbaar een betere

vestigingsplaats. Zeist breidde sterk uit en kende een gegoede burgerij. De firma W. Duetz kocht er de panden Voorheuvel 1, 3, 5 en 7. De Voorheuvel ontwikkelde zich sinds de eeuwwisseling steeds meer tot een belangrijke winkelstraat. Op het plein tussen de Voorheuvel en de Emmastraat werd vanaf 1920 markt gehouden. Een ideale winkellocatie dus.

Het echtpaar Van Maanen-Duetz begon in 1918 een textielhandel in het winkelpand Voorheuvel 1, hoek Oude Arnhemseweg waar tot 1898 een café gezeten had, een voor Duetz vertrouwde locatie. Het zal de zaken verder niet beïnvloed hebben. De kledingzaak in Wijk bij Duurstede werd in 1922 van de hand gedaan en Duetz opende op Voorheuvel 7 een nieuwe winkel, in een advertentie 'Magazijnen voor heeren en kinderkleding [en] sport- en modeartikelen' genoemd.

Op de plaats van de twee huizen tussen de twee winkels werd in 1930 nieuwbouw gepleegd. De parterre werd bij de kledingzaak van Duetz getrokken en de bovenbouw werd door Van Maanen's textielhandel in gebruik genomen voor de beddenafdeling.

Na het overlijden van Van Maanen in 1948 werd de vennootschap ontbonden. De kledingzaak met de stofhandel en de kleermakerij werd voortgezet door W.B. Duetz jr. Deze overleed in 1967. Drie jaar daarvoor had zijn zoon Harry Duetz (1931-2007) de zaak overgenomen. Hij stond sinds 1955 al bij zijn vader in de zaak, die geen zakenman was en de zaak bijna failliet liet gaan.

Grote belangstelling bij de viering van twee jubilea, 1957.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Opening van de gemoderniseerde winkel op 26 november 1970. Rechts burgemeester Stolk die de winkel officieel opende.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Vierde generatie

Voordat in 1957 het 100-jarig jubileum en 35 jaar in Zeist werd gevierd, werd het winkelpand het jaar daarvoor ingrijpend verbouwd. De volgende verbouwing waarbij de winkel werd gemoderniseerd en uitgebreid vond in 1970 plaats. De zaak ontwik-

kelde zich onder Harry Duetz van een herenmodezaak en kleermakerij tot een gezinszaak voor heren, jeugd, kinderen en dames. In 1992 nam Pim Duetz (1958) de zaak van zijn vader over. Ook de vierde generatie Duetz drukt zijn eigen stempel op de exclusieve kleding-

zaak. In 2000 werd het oude markante pand gesloopt en werd er een nieuwe winkel gebouwd. Pim Duetz koos voor expansie en er zijn intussen winkels gevestigd in Bilthoven (1996), Hilversum (1998), Soest (2001), Veenendaal (2001) en Breda (2005). Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan heeft koningin Beatrix aan de firma Duetz, de officiële naam is *Quality of Life B.V.*, het recht verleend tot het voeren van het Koninklijk Wapen met de toevoeging 'Bij Koninklijke beschikking Hofleverancier'. Burgemeester Janssen van Zeist reikte de beschikking en het predicaat op 19 maart 2008 aan Pim Duetz uit.

Bronnen

Archief van de gemeente Zeist, dossiernummer PRO 011362.
Topografisch-historische documentatie Gemeentearchief Zeist.
Digitale krantencollectie periode 1870-1925 van RHC Zuidoost Utrecht.
Bevolkingsregister gemeente Amersfoort; Archief Eemland.
Stadsarchief Gescher (D).
Particuliere collectie van mw. A. Smit te Wijk bij Duurstede.

De Twijnstraat,

De Twijnstraat, gelegen tussen Voldersbrug en Tolsteegbrug, is al eeuwenlang een winkel- en woonstraat, de meest zuidelijke in de Utrechtse binnenstad. Hoewel vele bedrijfjes en winkels er in al die honderden jaren zijn gekomen en gegaan, heeft de straat veel van zijn unieke karakter behouden en levert ze nog steeds een bijdrage aan een veelzijdig stedelijk klimaat.

Toen Utrecht in 1122 stadsrechten kreeg en daarmee het recht tot de aanleg van een stadswal met omringende gracht, werd besloten die tot relatief ver in het zuiden door te trekken. Dat lag niet direct voor de hand, want tussen de bebouwing rond de Dom en die zuidpunt lag een relatief groot, geheel agrarisch en dun bebouwd gebied. Kennelijk veronderstelden de toenmalige bestuurders dat de stad zich wel eens in deze richting zou kunnen uitbreiden.

Opgavingen in 1985 rond de huidige vestiging van Albert Heijn in de Twijnstraat hebben aangetoond dat vroeg in de 13e eeuw langs de westelijke helft van de straat ruim 5 meter voor de huidige gevel lichte houten aanbouwen hebben gestaan. Die doen sterk denken aan een soort permanente marktkramen, voorlopers van wat we winkels zijn gaan noemen. Het is het eerste archeologische bewijs van bewoning in dit zuidelijkste stukje binnenstad.

eeuwenoude winkelstraat

De bouw van de Nicolaïkerk in het begin van de 12e eeuw was vanzelfsprekend ook van grote betekenis voor het aanzien ervan. Ook werd na 1122 het zuidelijke deel van de Oudegracht gegraven, een middeleeuwse investering om dit gebiedje beter bereikbaar te maken en van levensbelang voor de toekomst van de handelsstraat, die Twijnstraat zou gaan heten. Gezien deze geschiedenis beschouwen vele bewoners en ondernemers de Twijnstraat als 'de oudste winkelstraat van Utrecht'. Het is in elk geval de oudste winkelstraat buiten de handelswijk Stathe rond de Buurkerk, en daarmee één van de oudste van het land.

Onduidelijk is waaraan de naam ontleend is. Denkt de een aan *Twiststraat*, naar een twist of oproer dat er ooit plaatsvond, een andere leest in de naam een verwijzing naar garentwijnders, die er zouden hebben gewoond en gewerkt, of naar *Twijgstraat*, omdat veel mandenmakers er hun domicilie hadden.

De Twijnstraat, honderd jaar later.

□ FOTO WERRY CRONE. HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL.

Buurtbewoners en passanten

De straat heeft geruime tijd, tot het midden van de 19e eeuw, *Twijstraat* geheten. Volgens de 19e-eeuwse amateurhistoricus en auteur Nicolaas Van der Monde verwijst die naam naar de

17e-eeuwse woorden van burgemeester C. Booth (1605-1678): 'Die Twistrate, de Twijstraat, quasi Tweestraet omdat het d'oudste en de eerste dubbele strate is op d'Oude Gracht.' Niemand weet het precies en daarom kunnen

Luchtfoto (uitsnede) uit 1927. De Twijnstraat vanuit het zuiden, beginnend bij de duidelijk zichtbare Voldersbrug. Rechts de Oudegracht. Goed te zien is dat de straat in het midden breder is dan aan de uiteinden en dat het eerste deel van de werf verdeeld is in verschillende erven met bijgebouwtjes.

□ FOTO KLM AEROCARTO, HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

we het beste de suggestie van Van der Monde uit 1846 overnemen: lezer, bedenk het zelf maar.

De Twijnstraat heeft de rol van winkelstraat op een toevoeroute van de Utrechtse binnenstad al die eeuwen kunnen continueren. Hoogstwaarschijnlijk in de eerste acht eeuwen onopvallend als een straatje zonder aanzien waar met passanten naar de - toen nog kleine - stad Utrecht kleinschalig handel werd gedreven, daarna als buurtcentrum voor omwonenden.

Passanten zullen altijd het beeld bepalen van de straat: op de fiets, te voet, met de auto, in het openbaar vervoer, met een rijtuig of nog eerder te paard. In 1540 passeerde

bij toortslicht Karel V, nu zie je Dick Bruna er gelukkig nog steeds regelmatig langskomen of nog recent prinses Máxima en haar echtgenoot. Tegenwoordig zijn het filmsterren die zich in het Louis Hartlooper Complex laten bekijken en groepen Japanners achter gidsen met een vlaggetje op een stok op weg naar het Nijntjehuis. Het moeten er in de loop der eeuwen vele miljoenen zijn geweest die met elkaar de economische betekenis van deze straat hebben bepaald.

De maat van de Twijnstraat

Tussen de Vollersbrug en de Tolsteegbarrière is de straat zo'n 210 meter lang, terwijl de breedte vari-

eert van 8 meter aan begin en eind tot bijna 12 meter in het midden. De straat maakt een kleine slingerbeweging, vanaf het begin is het eind net niet te zien; met de variatie in breedte ontstaat er daardoor een aantrekkelijk ruimtelijk beeld. De oostzijde heeft twee zijstraten de Nicolaasstraat, een belangrijke verbinding met het Nicolaaskerkhof en de Nicolaïkerk, het Centraal Museum en het oostelijk deel van de binnenstad en de Doelenstraat, voor autoverkeer afgesloten door middel van een charmant 18e-eeuws paaltje met empire-kenmerken. Aan de westzijde zijn drie verbindingen naar de lager gelegen Twijnstraat aan de werf, de Wijde en de Nauwe Watersteeg en de, inmiddels afgesloten, Rondpoort.

De kavelbreedte varieert en sommige panden zijn in de loop der eeuwen gesplitst. Het breedst, 18 meter,

Etalage en ingang van Slagerij G.J. Schouten (Twijnstraat 52), tussen 1895 en 1900. Nu is keur-slager Van Vuuren in dit pand gevestigd.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

is het neoclassicistische pand op nr. 28 uit 1882, oorspronkelijk gebouwd als woonhuis, nu apotheek. Bij dit pand hoort bovendien een zeer grote achtertuin.

De meeste winkels zijn gevestigd binnen de grenzen van het oorspronkelijke casco. Op twee locaties zijn, verspreid over een aantal percelen, supermarkten gevestigd. Het winkelfront van Albert Heijn bedraagt 35 meter (de bovenliggende percelen zijn voor een deel gehandhaafd), de Ekoplaza (voormalig Expert) heeft een breedte van 25 meter en ook hier hebben de bovenliggende panden hun oorspronkelijke maat behouden. In zijn algemeenheid echter overheerst in het straatbeeld nog de kleinschaligheid met de schaal en het beeld van een flinke dorpsstraat. In het begin waren alle panden heel diep, in de loop der eeuwen is daar achterbebouwing bijgekomen; oorspronkelijk veelal bedrijfsbebouwing. Aan de grachtzijde werden daar kleine arbeiderswoningen tussen gezet. Pas in de loop van de 20e eeuw zijn er grotere huizen gebouwd en is het geheel omgevormd in een eigen straat, de enige werf met voordeuren en aangename werfwoningen, de Twijnstraat aan de Werf. Van een rafelrand werd het een gouden randje.

Door veel verbouwingen en veranderende bedrijfsvestigingen heeft het gevelbeeld niet overal het oude karakter behouden. Vooral op de begane grond zijn, zoals in iedere winkelstraat, de gevels aangepast aan de commerciële wensen.

31 ondernemers/beroepen in De Twijnstraat in 1850

- 2 kledermakers
- 1 schuurgoedverkoper
- 1 aardenwerkwinkel
- 1 bakker
- 1 borstelwerkwinkel
- 1 buskruidverkoper
- 2 drogisterijen
- 2 garen en bandwinkels met tapisserie
- 1 grutter
- 1 hoeden en pettenwinkel
- 2 kaaswinkeliers en kooplieden
- 1 kinderspeelgoedwinkel
- 1 kramerijwinkel
- 3 kruideniers
- 2 tabak en sigarenwinkel
- 1 timmerman
- 3 uitdragers
- 2 verfwarenhandels
- 1 vischwinkel
- 1 vleeschhouwer
- 1 ijzerwarenwinkel

Vanaf 1893 wurmde het openbaar vervoer zich door de Twijnstraat, eerste de paardentram naar de Oudegracht en van 1906 tot 1938 de elektrische tram die via de Nicolaasstraat richting Lange Nieuwstraat reed. De GVV-bus reed er daarna tot 2003. Ansichtkaart, eerste helft jaren 30.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Winkel in behangersbenodigdheden en beddenfabriek, Twijnstraat 2 tussen 1905 en 1915. De rijwielabriek daarnaast zit in het pand Oudegracht Tolsteegzijde 230, nu Oudegracht 390.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

In Utrecht, de huizen binnen de singels staan 27 panden beschreven met op nr. 32 *De Ooievaar*, het mooiste, middeleeuwse huis van de straat, ontstaan uit een 14e-eeuws voor- en achterhuis, vele malen verbouwd en in 1978 geheel gerestaureerd. Aan de werf zijn eind vorige eeuw enkele architectonisch interessante nieuwe panden gebouwd. De nieuwbouw aan de Twijnstraat zelf heeft over het algemeen matige kwaliteit. Zeer herkenbaar is, op nr. 63 (nu Persepolis), het in 1928 voor het kruideniersbedrijf De Gruyter ('10% en betere waar' en 'het snoepje van de week') gebouwde pand in een voor dat

bedrijf nog zeer herkenbare art-deco-stijl, ter vervanging van een eerdere vestiging uit 1900 op nr. 69.

Variërend en gevarieerd aanbod

Het adresboek van 1850, het vroegst beschikbare overzicht in Het Utrechts Archief, geeft een interessant tijdsbeeld. Toen al waren er heel verschillende ondernemers in de Twijnstraat actief. Voor de dagelijkse behoeften waren er, net als nu, een bakker, kaaswinkeliers, drogisterijen, kruideniers, een grutter, tabak- en sigarenwinkels, een viswinkel en een slager. Maar ook voor andere goederen konden de bewoners en de omwonenden

er terecht. Het lijkt er op dat al die eeuwen de straat een vrij constante samenstelling van de winkels heeft gekend.

Elke supermarkt en kruideniersketen heeft in de Twijnstraat wel vestigingen gehad. Gedurende de hele eerste helft van de vorige eeuw zat op nr. 58 Koch in koloniale waren en later kruideniers- en grutterswaren. Op nr. 60 vonden we er de Oranje grutterij van Das en daarna ook De Gruyter (vanaf 1909 nrs. 69, 63), Simon de Wit (nr. 37) en als winnende aanhouder Albert Heijn (vanaf 1928 nr. 41, daarna ook 37 en nu 4 tot en met 14). Ekoplaza is er een aantal jaren geleden bijgekomen in het van Expert overgenomen pand, als representant van de biologische supermarkten.

Naast Albert Heijn, die Etos en Gall & Gall, beide Aholddochters, naast zich duldt en de Ekoplaza zijn er geen andere ketenwinkels in de straat. Voor het overige betreft het vooral kleine, meestal zelfstandige winkels. Een aantal ondernemers zit er al generaties lang, zoals sanitairspecialist Johan Bolwidt, Pim Versloot (Radio Van Dam, vanaf 1937), de fietsenwinkel Rinus Vink (Van der Wal, de Nederlandsche Rijwielcompagnie, vanaf 1905) en slager Frans van Vuuren (eind 19e eeuw: spekslager Schouten). De apotheek is, met wisselende eigenaren, sinds eind 19e eeuw op nr. 28 gevestigd gebleven. Wie oudere bewoners spreekt over de tweede helft van de vorige eeuw, hoort nostalgische verhalen over vijf groentewinkels, vijf slaggers en vijf bakkers in de straat, vaak met de bijbehorende geloofsrichting, want als katholiek of protestant deed je alleen boodschappen bij de bij jouw geloof horende winkelier. Die aantallen zijn er niet meer; in de straat is bijvoorbeeld de enige slager van de hele binnenstad gevestigd en sinds kort is er wel weer één groentewinkel met een oorspronkelijk Iraanse eigenaar. Maar wie een fles wijn wil kopen, kan in een groot aantal zaken terecht, terwijl ook het aantal afhaalwinkels flink is toegenomen. Bovendien zorgt de regelmatig terugkerende streekmarkt voor een, extra vaak, ruim en exotisch, aanbod aan etenswaren.

De laatste tien jaar zijn er steeds meer luxere of specialistische winkels bijge-

komen, waaronder zelfs een tattoo-shop. Die periode kenmerkt zich door een groot aantal mutaties, zonder dat er sprake is van aanzienlijke en/of langdurige leegstand. Mede dankzij het toenemende aantal wooneenheden in de omgeving, maar vooral ook door de grote aandacht voor het *Ledig Erf* (zoals het plein met de drie terrassen is gaan heten), en de wassende stroom passanten, is de klandizie voor die winkels redelijk op peil gebleven, hoewel in deze moeilijke tijd de zorgen voor veel ondernemers toenemen. De Twijnstraat is niettemin nog steeds een vitale straat met een voortdurend wisselende samenstelling.

De toekomst van de Twijnstraat

In de laatste decennia is er al veel veranderd, niet in de bebouwing of in de winkelbestemming, wel in de invulling van veel van de winkels. Gelukkig wordt er nog steeds veel boven die winkels gewoond, soms nog wel door de ondernemers zelf; ook zijn veel bovenwoningen verbouwd tot aantrekkelijke appartementen. De Twijnstraat zal zeker een woon/winkelstraat blijven.

Belangrijke veranderingen zijn er geweest en dienen zich aan voor de toekomst. De bouw van Hooch Boulandt (tussen Catharijnesingel en het spoor) en de Martinusbrug zorgden al voor een flinke toename van klandizie voor de winkels vanuit het noordwesten. De opening van het Louis Hartlooper Complex stond garant voor een enorme toeloop naar de zuidzijde van de straat rondom de Tolsteegbrug. Met de bouw van het appartementencomplex op het Ledig Erf en vooral het nieuwe station Vaartsche Rijn wordt de druk op de straat alleen maar groter. Winkeliers bereiden zich duidelijk daarop voor, het is echter de vraag of de straat en de omgeving die druk kunnen opvangen. Samen met de gemeente bereidt de ondernemersvereniging plannen voor de herinrichting van de straat voor met speciale aandacht voor de toegankelijkheid voor auto's en de stalling van de vele fietsen. Samen met de wens om de openbare ruimte aantrekkelijker te maken, zijn dat geen eenvoudige, maar noodzakelijk op te lossen problemen.

Westzijde van de Twijnstraat, 1987.

□ FOTODIENST GUA. HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL.

Straatbeeld Twijnstraat, mei 2012.

□ FOTO KEES VISSER.

Literatuur

- Dolfine, Marceline J., E.M. Kylstra en Jean Penders, *Utrecht, de Huizen Binnen de Singels* (Utrecht, 1989).
- Kolner, Martine, *Bedrijvige mensen, Twijnstraat 2010* (Utrecht, 2010).
- Monde, Nicolaas van der, *Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht* (Utrecht, 1846).
- Renes, Hans, *Historische Atlas van de Stad Utrecht* (Utrecht, 2005).
- Sprangers, Peter, *De Kunst van de Gruyter* (Utrecht, 2010).
- Visser, Kees, *De Twijnstraat, de oudste winkelstraat van Utrecht* (Utrecht, 2005).

Theo Blom: duizend Domtorentjes op een dag

Een klein zaakje, maar op een strategische locatie en met drie gepatenteerde producten: zie daar de succesformule van een bakker in de schaduw van de Domtoren.

De banketbakkerij aan de Zadelstraat hééft iets met getallen die op een 2 eindigen. In 1882 geopend onder de naam *La Haye*, in 1922 gekocht door IJsselsteiner Theo Blom - naar wie de zaak nog steeds heet. Diens zoon Gerard werd eigenaar in 1962, waarna Veluwnaar Evert van Sloten het bedrijf kocht in 1992. Diens vrouw, oud-verpleegster, werkt mee in de zaak. Ze doet de administratie, rijdt bestellingen en staat soms achter de toonbank. Van Sloten: 'Ze maakt wel eens de grap: van de oude taarten naar het verse gebak.' Maar de banketbakkerij heeft ook iets met patenten. Voor Utrechtse (en Japanners) hoort de naam Theo Blom bij de *Domtorentjes* - grote chocoladebonbons met de gotische toren in reliëf. Een lekkernij die al tachtig jaar oud is. En dus gepatenteerd. 'Het Domtorentje mag alleen hier gemaakt worden', vertelt Van Sloten (50), 'Theo Blom heeft dat bedacht.' Grappend: 'Dat was misschien ook niet zo moeilijk: hij hoefde maar de zaak uit te stappen en naar links te kijken.'

Een andere specialiteit van de banketbakkerij is *Bergman's sprits*. Ook gepatenteerd. Die is veel en veel ouder, dateert al uit de 19e eeuw. En komt overigens ook uit Utrecht. Bedenker Pieter Bergman deed rond 1890 in Duitsland het idee op voor een deeg dat op de bakplaat gespoten (Duits: *gespritzt*) moest worden. Zijn zoon verkocht die nieuwe koeksoort aan het Oudkerkhof. Bergman was erg zuinig op het recept, toch mocht Gerard Blom het in 1962 van die banketbakker kopen. Hij had de oude heer Bergman in de jaren 60 namelijk ooit geholpen met sprits (ook wel: duimpjes) maken. Dat was toen Bergman van de trap gevallen was en zijn arm had gebroken.

'Domtorentjes' in de etalage van bakkerij Theo Blom in 1982.

□ FOTODIENST GUA | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Overigens ging dat niet helemaal van harte: de banketbakker van het Oudkerkhof bereidde - omdat hij geen pottenkijkers duldde - zelf nog het deeg dat zijn concurrent/collega uit de Zadelstraat op de bakplaten mocht doen.

Gerard Blom kaapte het recept voor de neus van koekjesfabrikant Verkade weg. Bergman gunde hem de sprits, omdat hij garandeerde de naam en de stadskleuren (rood-wit) te handhaven. 'De oude Bergman was er ook op tegen, omdat Verkade het koekje langer houdbaar wilde maken. Voor een ambachtelijke banketbakker is dat een gruwel. Wij proeven het als een koekje tien dagen oud is. Mijn doch-

ter vroeg altijd: 'Heeft papa dit gemaakt? Anders hoef ik het niet!'", vertelt de weduwe Blom.

Haar man Gerard deed het spritspatent weer over aan Evert van Sloten die daarover zegt terwijl hij op zijn voorhoofd tikt: 'Ik heb de juiste mengverhouding van ingrediënten nu allemaal in mijn bovenkamer.' In mooi versierde blikken gaan de Utrechtse spritsen de hele wereld over. Net als de eveneens gepatenteerde Domtorentjes.

Succesvol konijnenkoekje

Ook de huidige eigenaar, Van Sloten, heeft zelf een uniek product ontwikkeld: de *Nijntjes*, ronde roomboterkoeken met

Sinds 1882

in zwart-wit erop het beroemde konijn van de Utrechter. 'Dick Bruna kwam twee, drie keer in de week bij ons binnen. Ik heb hem gevraagd of ik iets met zijn tekeningen mocht doen. Hij was zeer vereerd. De hele wereld kent zijn werk, maar hij is de gewoone zelf gebleven.' Theo Blom is de enige die het succesvolle konijnenkoekje mag maken.

En dan te bedenken dat Van Sloten eerst nog twijfelde, of hij de banketbakkerij wel zou overnemen. 'Ik dacht: zo'n klein zaakje, zit er wel genoeg omzet in? Maar het bleek al snel dat ik me vergiste.' Van Blom erfde bijvoorbeeld grote opdrachtgevers, zoals de Jaarbeurs. De banketbakker draait zijn hand niet om voor giga-aantallen. 'Duizend Domtorentjes voor een receptie. Elfduizend blikken koekjes voor het UMC Utrecht. De bestelling moest door een truck met oplegger gebracht worden. En dan stonden er ook nog dozen in de cabine van de chauffeur.'

Hoewel hij slechts 80 vierkanter meter heeft om te werken (de kelder en aan de Buurkerkhofkant twee werkvloeren) maakt Evert het meeste banket nog zelf. 'Alleen de taartbodems en de hoezen van de soezen koop ik in bij een neefje van me.' Net als zijn voorganger woont Van Sloten niet boven de zaak. 'Als ik in de auto stap naar Voorthuizen, is het klaar. Thuis kijk ik het weiland in, zie ik de kalfjes geboren worden. Op het Buurkerkhof zie ik soms hangjongeren, drughandelaars. Dat is niets voor mij.'

De weduwe Blom was ook niet enthousiast over de achterkant. 'Wij stalden daar de bestelbakfiets wel, maar de kinderen konden er niet echt spelen. Er was bij de kosterij van de Buurkerk, waar nu de fietsenrekken staan, een grote tuin met een

Bakker Gerard Blom tijdens het spuiten van het deeg voor spritsen, december 1988.

□ FOTO T. STRAMROOD (UTRECHTS NIEUWSBLAD) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

muur eromheen. Toen die verdwenen, werd het plein weidser. Vooral door de komst van het museum Speelklok is de sfeer erg verbeterd.'

Haar man heeft zich er geruime tijd voor ingezet om de voorkant, de Zadelstraat, autovrij te krijgen. Dat is hem niet gelukt. 'Het was een racebaan te midden van nette zaken als een juwelier, een verkoper van grammofoonplaten en tv's, een winkel met bedrijfskleding.' Van Sloten wijst naar een foto op zijn kantoortje waarop mannen van Stadswerken met de straat bezig zijn en zegt met verbazing in zijn stem: 'Het is volgens mij de enige asfaltweg in Nederland met een klinkerpatroon.'

‘De grote stroom kooplustigen naar Veenendaal’

De ontwikkeling van een regionaal winkelcentrum

Ooit was Veenendaal het dorp van turf, textiel en sigaren, nu is de gemeente vooral bekend als het belangrijkste regionaal winkelcentrum na de stad Utrecht. Hoe heeft Veenendaal zich tot winkelhart ontwikkeld en welke kansen en bedreigingen zijn er in een tijd van economische crisis en de opkomst van online winkelen? En valt er nog wat te leren van de geschiedenis?

Het winkelen zoals we dat nu kennen, is als massaverschijnsel pas na de Tweede Wereldoorlog ontstaan. Tijdens de turfwinning waren de meeste mensen in Veenendaal arm, geïsoleerd en hard aan het werk. Ook in de 19e en begin 20e eeuw was het voor arbeiders niet makkelijk. De lonen waren zo laag dat ze na de lange werkdagen nog zelf voedsel moest verbouwen om te kunnen overleven. Ze aten vooral droog roggebrood en later ook aardappelen. Suiker, boter en koffie waren geen alledaagse goederen, maar luxe. De dagelijkse en luxegoederen die de arbeiders niet zelf konden maken of verbouwen, kochten ze op de markt, bij de coöperatieve verenigingen of bij de winkeliers. Want tegelijk met de opkomst van de textielverwerking vermelden de historische stukken ook de eerste winkeliers. Een overzicht uit 1748 noemt onder meer winkels ‘in boeken’, ‘in lakens’ en ‘in vette waren’. Er waren zes bakkers in het toenmalige Stichts Veenendaal gevestigd en ook een winkelier ‘in goud en silver’. In totaal 34 winkeliers. Daarnaast waren er de ambachtslieden die eigen gemaakte producten verkochten, zoals kleermakers, bierbrouwers en glazenmakers. En tot slot had je nog de marskramers: rondtrekkende handelaren die garen, pannen en vis aan de man brachten. Pas jaren later, rond 1900, kwamen de kruidenierswinkels. Net als de marskramers bezorgden ze aan huis, maar ze hadden ook een winkel waar de verkoper van achter de toonbank de producten afwoog en vulde in door de klanten zelf meegenomen potjes of ze verpakte in papier.

Ondernemende winkeliers

Rond 1950 werkten duizenden mensen in de textiel- en de tabaksindustrie, maar in de jaren 70 van de vorige eeuw verdwenen de meeste traditionele bedrijven in die sectoren. Dit kwam onder meer door de concurrentie uit lagelonenlanden en door het wegvallen van de markt in Indonesië. Mede hierdoor raakte bijna 20 procent van de beroepsbevolking van Veenendaal werkloos. De bedrijvigheid in Veenendaal verschoof snel van industrie naar

De Hoofdstraat in 1967, drukte door verkeer, markt en de vestiging van De Gruyter.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

De Markt in Veenendaal met de dinsdagse of zaterdagse weekmarkt.

□ ANSICHTKAART, CA. 1970 | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

een gevarieerde economie met veel handel. Winkelen kreeg daarbij meer en meer de hoofdrol, ook dankzij de actieve inzet van de winkeliers die daarin gesteund werden door het gemeentebestuur.

Al in 1923 hadden zestien winkeliers de Oranjedag-winkelbeurs georganiseerd, die dat jaar de basis vormde voor de *Veenendaalsche Winkeliers Vereniging 'Handel en Nijverheid' Veenendaal*. En in 1949, toen Veenendaal het 400-jarig bestaan vierde, organiseerde de winkeliersvereniging een grootschalige beurs onder de naam *VEWIBETO: de Veenendaalse Winkel Beurs en Tentoonstelling*. Het was het begin van een succesvolle traditie die decennia lang werd voortgezet. Veenendaal presenteerde zich als winkelcentrum van de regio en profiteerde hierbij van de steeds betere verbindingen via de weg en het spoor. Ook het steeds verder uitbreidende aanbod van winkels zorgde voor een sterke regionale uitstraling. Langzamerhand veranderde Veenendaal van het 'Eindhoven van het noorden' in het 'winkelcentrum van de regio'. De economische functie van de binnenstad was en is niet te onderschatten: inmiddels werken er 4.000 mensen in de binnenstad. Dit aantal groeit nog steeds.

De Hoofdstraat in 1977, voor de reconstructie.

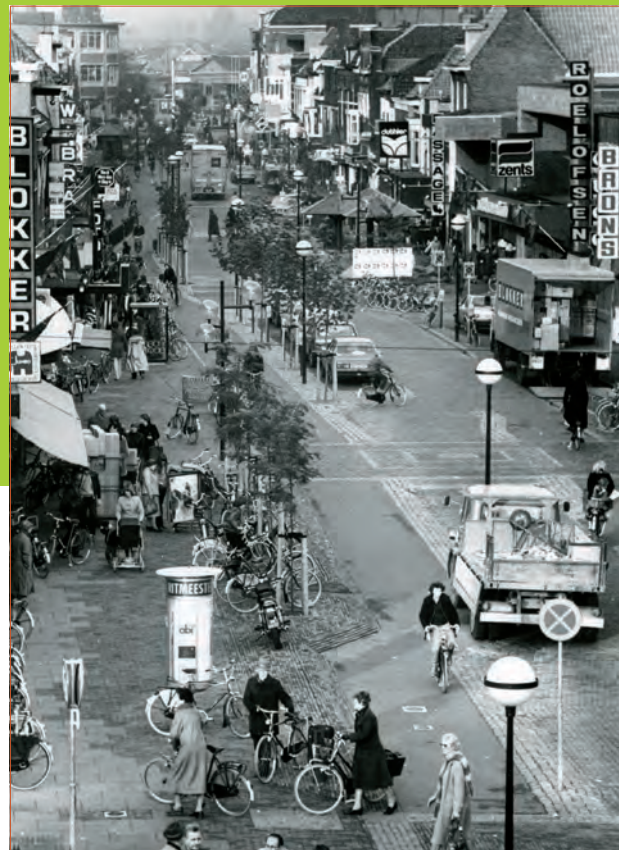
□ FOTO CORD OTTING | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

Regionale trekpleister

De groei als winkelcentrum was zeker ook te danken aan het groeiende aantal inwoners: Veenendaal groeide van een gehucht naar 3.000 inwoners in de 18e eeuw, 20.000 inwoners in 1950 en 60.000 inwoners in het jaar 2000. Ook fysiek is die groei zichtbaar in de binnenstad. Van oudsher waren de woonkamers van enkele huizen aan de Hoofdstraat al ingericht als winkeltje en de functie van deze straat als winkelgebied werd jaar in jaar uit groter. Terwijl de fabrieken in de binnenstad werden gebouwd, nam ook het aantal winkels gestaag toe. De groei van het aantal inwoners vroeg in de jaren 60 van de vorige eeuw ook om een forse uitbreiding van het winkelareaal. Het vertrek van de industrie bleek voor de binnenstadsondernemers niet alleen nadelen te hebben: er was volop ruimte voor uitbreiding en die ruimte werd dan ook genomen.

Omdat de bereikbaarheid van het winkelgebied toen al beschouwd werd als belangrijke keuzefactor voor de consumenten, besloot de gemeente veel ruimte te reserveren voor parkeerplaatsen. Dat bleek een goede keuze, want het centrum van Veenendaal kreeg daardoor nog meer aanzuigende werking op bezoekers van buiten.

In 1973 werd het eerste overdekte winkelgebied van Veenendaal geopend: de *Passage*. Later volgden de *Corridor* (aansluitend op de *Passage*) en de *Scheepjeshof*. In totaal is er nu in Veenendaal bijna 170.000 m² aan winkeloppervlak. Afgezet tegen het aantal inwoners (63.000) is dat meer dan twee keer zoveel als gemiddeld in Nederland. Kortom: de groei van het aantal en de oppervlakte van de winkels heeft ertoe geleid dat nu meer dan de helft van de bezoekers aan winkels in Veenendaal van buiten de gemeente komt. Volgens een rapport van de Utrechtse Kamer van Koophandel uit 2005 is Veenendaal Centrum 'in omzet gerekend het tweede centrum van de regio en van de provincie Utrecht (nog voor Amersfoort centrum dus)'.

De Hoofdstraat in 1980, na de reconstructie, gezien in de richting van de Hoogstraat en de Zandstraat.

□ FOTO CORD OTTING | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

Gesloten etalages

Wie de archiefstukken van de winkeliersverenigingen en de gemeente bestudeert, kan niet om de conclusie heen: de geschiedenis herhaalt zich, maar telkens net een beetje anders. Neem de openingstijden. In vroeger eeuwen waren er geen beperkingen aan de openingstijden van winkels, maar dat veranderde toen in 1929 werd besloten over te gaan tot een 8-uurse winkelopening. De beperkingen namen in de jaren erna alleen maar toe, tot in 1952 op vrijdagavond de koopavond werd ingesteld. De afgelopen jaren zijn de openingstijden door de week wettelijk weer verruimd en mogen winkeliers op basis van de *Winkeltijdenverordening* zelf bepalen hoe laat ze 's avonds hun winkel sluiten. Door de eeuwen heen is er tot nu toe in Veenendaal slechts één constante op het gebied van openingstijden: op zondag blijven de winkels dicht. In Veenendaal kon je op zondag vroeger ook geen etalages kijken, zoals elders. De etalages waren soms zelfs gesloten. In een gemeente als Zeist kon dat wel en het was daar niet ongebruikelijk om op zondagmiddag over de Slotlaan te flaneren.

Discussies over openingstijden, de openbare ruimte en promotieactiviteiten zijn overigens van alle tijden. De winkeliers organiseerden zich in 1923 al in 'Handel en Nijverheid' en met de uitbreiding van het winkelgebied nam ook het aantal winkeliersverenigingen in de binnenstad toe. In de jaren 90 van de vorige eeuw besloten ze hun krachten te bundelen in de organisatie *City Marketing*. Deze orga-

nisatie hield zich vooral bezig met binnenstadspromotie. Inmiddels zijn de activiteiten van de stichting grotendeels overgenomen door het *Platform Binnenstadsmanagement*, dat tegelijkertijd met het ondernemersfonds is opgericht in 1995. En citymarketing? Daarvoor is nu de stichting *Promotie Veenendaal* actief in samenwerking met Bureau Binnenstad. De organisatiecirkel is voorlopig weer rond.

Historische verwijzingen

Ook in ruimtelijke zin herhaalt de geschiedenis zich in Veenendaal. Enkele voorbeelden ter illustratie. Tot 1846 stroomde er water door het winkelgebied van Veenendaal, namelijk een zijtak van de Bisschop Davidsgrift. Dat had zo zijn nadelen, denk maar aan ratten en stankoverlast in de zomer. Daarom werd het water in het dorp bijna overal gedempt. Nu, in 2012, zijn er concrete plannen om het water terug in het centrum te brengen, als sfeerverhogend element. Maar dan wel zonder stank en ratten dus.

Historisch gezien is de Hoofdstraat de basis van het winkelcentrum van Veenendaal. Maar er zijn ook ontwikkelingen rondom deze straat. Nieuwe bouwwerken geven anno nu een knipoog naar het verleden. De *Cultuurfabriek*, met daarin onder meer de bibliotheek en het museum, verwijst naar de wolindustrie met het breipatroon in de gevel. Daarnaast leggen de namen van de gebouwen en de straten duidelijk de link naar vroegere tijden. Van gebouwen

Ingang van de VEWIBETO: de Veenendaalse Winkel Beurs en Tentoonstelling, ca. 1960

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

Hoofdstraat met ingang van overdekt winkelgebied de Corridor in 2004.

□ FOTO ARIE BRAVENBOER | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

met namen als *Sajet* (een soort breigaren) en *Tricotage* (een textielfabriek) tot straatnamen als *Weverij* en *Wolweg*. En onlangs is het 'huis van Rijkoompje' verbouwd tot een poort met aan weerszijden winkels. Een mooi voorbeeld van de manier waarop het verleden wordt gekoesterd: historisch, maar in een modern jasje. Het winkelgebied wordt na de Passage, de Corridor en de Scheepjeshof (in de volksmond 'het zesje') de komende jaren afgemaakt met de Hoogstraat, de Brouwersgracht en de Bernard van Kreelpoort, waardoor een dubbele '8' ontstaat. Het is de bedoeling dat de consument straks in drie rondjes een logische route door de binnenstad kan lopen. Via de Hoofdstraat... en langs het water!

Scheve ogen

Kortom, de geschiedenis herhaalt zich, maar altijd anders. En meestal is het een vooruitgang. Waar vroeger de VEWIBETO werd georganiseerd om de nieuwste snufjes op het gebied van huishoudelijke apparatuur en andere consumentenartikelen te tonen, loopt Veenendaal nu voorop met de pilot 'het nieuwe winkelen'. De consument maakt tijdens het koopproces naast de fysieke winkel steeds meer gebruik van andere kanalen, zoals internet en *social media*. Voor dat 'nieuwe winkelen' is Veenendaal de nationale pilotstad waar allerlei innovaties worden getest. En de consumentenbeurs is verdwenen, maar er is een *Binnenstadsbeurs* voor ondernemers en bewoners van de binnenstad voor in de plaats gekomen. Op deze beurs geeft Veenendaal een blik op de toekomst van het winkelcentrum.

Ondertussen zit de concurrentie natuurlijk niet stil. Van oudsher kijken winkelcentra uit de regio jaloers naar de binnenstad van Veenendaal. In 1964 waren er volgens de *Veenendaalsche Courant* zelfs nog plannen in Rhenen, Elst, Amerongen en Leersum met als doel 'langs de Rijn een soort federatie op (te) richten teneinde de grote stroom koop-

Het Scheepjeshofplein met de Scheepjeshof gezien vanuit de Hoogstraat in de richting van de Zandstraat, 2003.

□ FOTO GEMEENTE VEENENDAAL | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF VEENENDAAL

lustigen naar Veenendaal in te dammen'. Ook nu houden gemeenten in de omgeving elkaar nauwlettend in de gaten. Actieve werving van consumenten door promotieteams in elkaars winkelcentra leveren boze aangetekende brieven op en voor afspraken over Veenendaal als winkelcentrum van de regio *FoodValley* bleek te weinig draagvlak bij de buurgemeenten. Aan de andere kant is er (net als vroeger) ook een goede samenwerking met gemeenten en naburige winkeliersverenigingen. Ze komen bij elkaar op bezoek, wisselen ervaringen uit en stemmen hun activiteiten zo veel mogelijk op elkaar af. Een goed voorbeeld daarvan was de geza-

Het Kees Stipplein met de Cultuurfabriek, waarin onder meer de bibliotheek, de Historische Vereniging Oud Veenendaal en het museum gevestigd zijn. Daarnaast wordt gebouwd aan 'Tricotage', waarin muziekschool, filmhuis en andere culturele instellingen worden gevestigd.

□ FOTO GEMEENTE VEENENDAAL

menlijke ontvangst van de koninklijke familie in Rhenen en Veenendaal op Koninginnedag 2012. Met recht een historische gebeurtenis voor Winkelstad Veenendaal.

Shopper als beleving

De afgelopen jaren is Veenendaal zich meer en meer gaan profileren als dé moderne winkelstad van de regio. Onder de vlag 'Winkelstad Veenendaal' streven ondernemers en anderen er samen naar om in 2013 de eretitel 'Beste Binnenstad 2013' te veroveren. Onder meer door in te spelen op de genoemde tendens van 'het nieuwe winkelen'. De komende jaren zal blijken of Veenendaal erin slaagt om het winkelend publiek te blijven trekken naar de binnenstad. Er zijn trends die hiervoor obstakels vormen, zoals online winkelen, economische teruggang en steeds meer leegstand van winkelruimtes overal in Nederland. Andere trends bieden meer hoop. Funshoppen is onder Nederlanders nog steeds een van de meest populaire vormen van vrijetijdsbesteding; de consument is op zoek naar beleving en in tegenstelling tot andere delen van het land heeft Veenendaal nog steeds een groeiend inwonertal. Door strategisch in te zetten op het nieuwe winkelen, op de kwaliteit van de winkelomgeving en door goed met elkaar te blijven samenwerken, hoopt Veenendaal de slag om de consument ook in de toekomst te blijven winnen. En daarbij kan ook worden geleerd van de geschiedenis van winkelstad Veenendaal.

Bronnen

- Bisschop, R., e.a. (red.), *Themanummer Historische Vereniging Oud Veenendaal* 14 (1999) nr.3.
 Gemeente Veenendaal, *Strategische Visie 2025* (Veenendaal 2005).
 Gemeente Veenendaal, *Ambitiedocument Veenendaal Beste Binnenstad 2013* (Veenendaal 2011).
 Groothoest, A.C. van, en R. Bisschop (red.), *Geschiedenis van Veenendaal* (Veenendaal 2000).
 Promotie Veenendaal, *Strategisch Marketingplan* (Veenendaal 2010).
 Wikipedia: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Veenendaal>, bezocht op 18 juli 2012.
 Winkelstructuur in Evenwicht, *Structuurvisie Detailhandel regio Utrecht 2006-2012* (Utrecht, Kamer van Koophandel, 2005).

R.P.M. Rhoen

Gemeentearchivaris te Zeist en redactielid van dit tijdschrift.

Jongedame aan de toonbank van een winkeltje van een 'morave' of hernhutter: een lid van de Evangelische Broedergemeente in Zeist. De broeder toont de vrouw iets uit een vitrine, waarin ze is geïnteresseerd. Aan haar klederdacht te zien komt ze uit Noord-Holland en is ze zelf geen lid van de Broedergemeente.

□ LITHO, ANONIEM, 1811 | GEMEENTEARCHIEF ZEIST

In 1746 vestigde de Evangelische Broedergemeente (*Unitas Fratrum*) zich in Zeist. In de hoge heerlijkheid Zeist kon zij haar geloof ongehinderd uitoefenen. Aan de weerszijden van de oprijlaan van het Slot van Zeist werden twee pleinen aangelegd: het Broederplein en het Zusterplein. Aan deze pleinen verrezen de woningen van de gemeenteleden en de zogenaamde koorhuizen. De gemeente was ingedeeld in verschillende groepen - kinderen, meisjes, jongens, ongehuwde zusters, ongehuwde broeders, echtparen, weduwen en weduwnaars - die koren werden genoemd. De ongehuwde broeders woonden samen in het Broederhuis, de ongehuwde zusters in het Zusterhuis en de weduwen in het Weduwenhuis. Het Broederhuis dat in 1748-1749 werd gebouwd, was een van de eerste huizen. In het souterrain bevonden zich de werkplaatsen, op de benedenverdieping de winkels en op de eerste verdieping en de zolder de woon- en slaapruijten. Bij de ingebruikname telde het Broederhuis 101 bewoners. Het ledental van de gemeente bedroeg ongeveer 350.

Vorstelijke bezoekers

Het Broederhuis vormde het economische hart van de gemeente. De bewoners waren allemaal ambachtslieden en werkten in de verschillende bedrijven in het Broederhuis. Er waren bedrijven die eigendom waren van het Broederhuis, maar ook particuliere bedrijven die gebruik maakten van ruimten van de gemeente. In de periode 1748-1773 kende de

Het warenhuis van de Broedergemeente in Zeist

Zeist kende al in de 18e eeuw een soort warenhuis. De tien winkels onder één dak van de Broedergemeente boden de klanten een keur aan kwalitatief hoogstaande producten. Vorsten, adel en de hogere standen kwamen er graag hun inkopen doen.

SPEELGOEDWINKEL IN HET BROEDERHUIS

BLIKWARENWINKEL IN HET BROEDERHUIS

GALANTERIEWINKEL IN HET BROEDERHUIS

Enkele van de winkels in het Broederhuis.

□ FOTO'S UIT FOTOBOEK BROEDERGEMEENTE | GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Broedergemeente 52 bedrijven. Het Broederhuis telde gedurende zijn bestaan meer dan dertig bedrijven. Daartoe hoorden een blikslagerij, goud- en zilversmederij, kleermakerij, knopenmakerij, (brei) naaldenmakerij, lakkerij, linnenweverij, passementmakerij, pruikenmakerij, schoenmakerij, schrijnwerkerij, smederij en slotenmakerij, tingietterij. De producten werden in een eigen winkel in het Broederhuis verkocht. De Broedergemeente trok veel hoge bezoekers. In 1753 kwam Prins Willem V voor het eerst naar Zeist. De stadhouderlijke familie kwam daarna jaarlijks vanuit Soestdijk naar Zeist. Koning Christiaan VII van Denemarken bracht in 1768 een bezoek, in

1795 gevolgd door een andere vorstelijke bezoeker, prins Charles-Philippe de Bourbon, de latere koning Karel X (1795). Keizerin Marie Louise bezocht in 1811 de Broedergemeente, terwijl tsaar Alexander I van Rusland in 1814 te gast was op het Broederhuis. De opsomming van de vorstelijke bezoeken is hiermee beslist niet compleet. De vele bezoekers van de Broedergemeente - vaak afkomstig uit de betere standen - deden tijdens hun bezoek inkopen in de winkels in het Broederhuis. Op de generale synode van Marienborn in 1764 werd gesproken over de nadelen van de directe verkoop uit de werkplaatsen. Hierop besloot men in Zeist de verkoop te concentreren in het Broederhuis. De winkel werd in tien kamers ondergebracht. Op den duur kwamen zoveel bezoekers dat de Broedergemeente het niet meer prettig vond - alsof het Broederhuis 'ein Kaufhaus' was - en portiers aanstelde om het bezoek te regelen.

Vaste prijzen

De eerste echte winkel van het Broederhuis was een galanteriewinkel, ook wel Engelse winkel genoemd. Deze winkel ontstond in 1763 toen de Engelse galanteriewaren van de blikslagerij werden losgemaakt. Misschien heeft een van de logees die in 1765 op Rijnauwen verbleef en noteerde: 'Des na de middags na Zeyst gereden. Bij de herrenhutters in 't broeders- en sustershuys geweest. Eenige snuystereien gekogt [...] deze wel in de Engelse winkel gekocht. In de Neurenberger winkel, geopend rond 1815, werden speelgoed en snuisterijen verkocht.

De winkels in het Broederhuis hanteerden vaste prijzen, een unicum voor Nederland. Het was Abraham Dürninger (1706-1773) die voor de Broedergemeente vaste regels opstelde voor handel en nijverheid, zoals eersteklas kwaliteit van de goederen, vaste loonafspraken en vaste verkoopprijzen waarop niet kon worden afgedongen. Zelf had hij de leiding over de winkel in Herrnhut. Gozewijn J. Loncq zegt hierover in zijn reisverslag (1829): 'De broeders op zich zelve zijn zonderlinge schepsels. Afdingen kan men er niet, want dan zetten zij het verlangde goed weder neer, en gaan zonder een woord te spreken weer heen.'

Tien winkels onder één dak

Rond 1830 was de winkel geworden tot een verouderd instituut. Deels was dit te wijten aan de economische malaise in ons land. Maar het lag ook aan de bedrijfsvoering. De klanten moesten aanbellen en dan duurde het weer lang voordat opengedaan werd. De verkopers waren nors, het assortiment klein en de prijzen hoog. Toch liet het *Algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen* (1829) zich lovend uit: 'In het eerste, namelijk het Broederhuis, vindt men een aantal fraaije winkels van allerlei goederen geplaatst, naar hunner aard, in afzonderlijke vertrekken, en waaraan de bepaalde prijzen gehecht zijn, op welke men niet kan afdingen.' Volgens hetzelfde boek waren de 'staalwerken, verlakte en schrijnwerkers goederen, leder, handschoenen, was- en ander kaarslicht' van bijzonder goede kwaliteit. En Loncq (1829) klaagt ook niet. Hij zegt: 'Dit huis [...]

'Een tiental ruime kamers van het benedenhuis zijn tot winkels ingericht'.

□ ANSICHTKAART, CA 1900 - 1905 | COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

bestaat geheel uit winkels van allerlei aard, 10 in getal; als b.v: een tinnengieters en blikslagerswinkel, een Neurenberger winkel, een schoenmakerswinkel, een galanteriewinkel, een schrijnwerkerswinkel en katoen & linnenwinkel etc. en eindelijk nog een winkel, waarin ik voor mij mij het beste amuseerde van allen, een banketwinkel.'

In 1833 werd het winkelbedrijf losgekoppeld van de bedrijven en ondergebracht bij de firma C.L. Böhnisch & Co. Als overkoepelend winkelbedrijf zorgde deze firma voortaan voor de in- en verkoop van de waren. Zo ging het weer tachtig jaar lang goed.

Het beeld dat de *Gids voor de Stichtsche Lustwarande* (circa 1905) van de winkel geeft, zal in de tussenliggende decennia niet sterk veranderd zijn. 'Het voornaamste gebouw op het Broederplein is het Broederhuis, in Nederland welbekend door de winkels van de firma C.L. Böhnisch & Co. (opgericht in 1749). Een tiental ruime kamers van het benedenhuis zijn tot winkels ingericht. Men vindt daar een uitgebreide keuze van de meest verschillende courante, alsook speciale handelsartikelen. Wat men maar kan bedenken, zelfs Meisner porcelein en artikelen uit het Heilige Land niet uitgezonderd, is daar verkrijgbaar', aldus deze gids. Het is duidelijk waarom men deze winkel waar luxe-, gebruiks- en huishoudelijke artikelen te koop waren, een warenhuis noemde.

Nieuwe winkelstraten

Het Broederplein was meer dan twee eeuwen het economische middelpunt van het dorp Zeist. Niet alleen in het Broederhuis waren winkels, maar ook in verschillende andere panden aan het plein ofwel 'op het Hof', zoals men in Zeist zei. Rond 1900 was het nog gewoonte dat op zaterdag de bewoners van de buitenplaatsen in en rond Zeist gingen winkelen op het Broederplein. Aan het eind van de 19e eeuw verloor het Broederplein evenwel de winkelfunctie. De beide Dorpsstraten werden 'de' winkelstraten van Zeist. De beschrijving in de gids uit circa 1905 waar reeds eerder uit werd geciteerd, luidt: 'De Dorpsstraat [...] geeft in alle opzichten den indruk, dat Zeist een welvarend dorp

is. De talrijke grootsteedsche winkels op allerlei gebied, met smaakvolle uitstallingen, zeggen den vreemdeling, dat men hier van niets verstoken behoeft te zijn.'

De firma C.L. Böhnisch en Co nam in 1913 de galanteriewinkel, de Neurenberger winkel en de blikslagerijwinkel in het Broederhuis over. Van alle bedrijven was alleen de blikslagerij overgebleven. Acht jaar later werd deze firma in het register van de Kamer van Koophandel ingeschreven als 'detailhandel in galanterieën, huishoudelijke en luxe artikelen, speelgoederen en blikslagerij'. Als gevolg van de teruglopende verkoop werd de firma C.L. Böhnisch & Co. in 1923 geliquideerd. Daarmee kwam een einde aan een bijna 175-jarig bestaan van de winkel van het Broederhuis.

Beeldmerk van C.L. Böhnisch en Co.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Terra-cottafabriek van binnen

Blikslagerij i/h broederhuis

Smedery van binnen

Bakkerij in het broederhuis

Werkplaatsen in het Broederhuis.

□ FOTO DE TULP, CA 1905-1910 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Bronnen

Gemeentearchief Zeist, top.-hist. documentatie, 11 Economische aangelegenheden.

Gids voor de Stichtse Lustwarande - Zeist (Zeist, z.j.) [circa 1905].

Groot, Aart de, en Paul Peucker (redactie), *De Zeister Broedergemeente, 1746-1996. Bijdragen tot de geschiedenis van de herrnhutters in Nederland* (Zutphen 1996).

Nieuwenhuis, Gerrit, *Algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen (...)* (Zutphen 1829).

Wels, H., *Herrnhutters in Zeist. Wonen, werken, geloven* (Abcoude 1999).

Woortman: 'gifmenger' met liefde voor erfgoed

Drogisterij Woortman, februari 2011.

□ FOTO ANNEKE VAN BEEK | CREATIVE COMMONS

Een drogisterij waar de tijd stil lijkt te staan, maar waar je wel kunt pinnen om producten te betalen die elders al lang uit de schappen verdwenen zijn. Eigenaar Hans Rijkhof (75) weet van geen ophouden en de opvolgers staan volgens hem al klaar.

Wie drogisterij Woortman aan de Neude 3 (anno 1851) binnentapt, gaat terug in de tijd. Emailen bordjes op de houten laatjes geven de inhoud aan: *Melilat Bloemen*, *Salie Kruid*, *Spaansche peper*. Drop lonkt in een rek met stopflessen, borstels hangen in een rek. Allerlei voorwerpen zijn vastgemaakt aan een meterslange houten slang. De etalage toont aan: drogist verkoopt ouderwetse waar. Stijfsel voor overhemden, schellak om te politoeren, fenegriekzaad.

De toonbank en het bureau dat in de winkel staan dateren nog uit de begintijd van de zaak. 'Het ziet er hier oud uit, en daar ben ik trots op', zegt eigenaar Hans Rijkhof (75, grijs haar in een staartje) strijdlustig. 'Dit pand heeft een geschiedenis die niet verloochend mag worden. Dit soort zaken maakt de Utrechtse binnen-

stad uniek, meer dan die ketens!' Het is dat het van zijn assistente Frederike de Boer moest, maar van hem had een computer niet gehoeven. 'Zij wil ook een moderne website.' Hij heeft nu een fax en een pinautomaat. 'Maar er gaat niets boven een ouderwetse kassa. Uit het hoofd optellen, hendel overhalen en dan ka-tsjing!'

Mysterieuze opschriften

Oké, wellicht is het ook een beetje vergane glorie. En Rijkhofs stofjas toont een beetje groezelig, maar daar gaat 't niet om. Dat is maar buitenkant. Een eerste, oppervlakkige indruk. De werkelijke waarde van Woortman zit in de kennis van Rijkhof die zichzelf grappend gifmenger noemt, omdat hij nog van alles zelf maakt, bijvoorbeeld het zwart-op-witpoeder. Dat doet hij in zijn magazijn: een ruimte naast de winkel met houten stellingen vol bruine apothekersflessen met opschrift in het Latijn. Daar ligt ook de voorraad voedingssupplementen en pijnstillers, gerangschikt op klacht en met handgeschreven instructie wat verteld moet worden bij de verkoop.

Rijkhof en Frederike doen nog veel zelf. Zo vullen ze bijvoorbeeld ook flesjes eau de cologne, uit een grote fles met tuit en oranje rubberen knijpbal. 'Soms komen klanten met de prachtigste oude flesjes, met zo'n turquoise-gouden etiket van 4711', vertelt zij.

De echte waarde van de drogisterij zit ook in de unieke producten: kleurstof voor voedsel, lonten voor een petroleumstel, meu-

Sinds 1851

belwas. Hij: 'Kijk, dat sprenkel je op de vloer en daarna verdeel je het lekker.' Die verkoop is een erekwestie. Frederike baalt er bijvoorbeeld van dat het zo lastig is om vervangende doppen voor kruiken op de kop te tikken.

Sinds tientallen jaren is er niets veranderd in de zaak. De assistente wijst op de schilderspigmenten die in bakken in het magazijn staan, met mysterieuze opschriften als 'Omber, gebrand'. Ze legt uit: 'Van oudsher hoort dit soort schildersbenodigdheden in de drogisterij. We houden die traditie graag in stand, daarom verkopen we het nog.' Ze wijst ook op een prijslijstje dat half verscholen in een kast hangt. 'Misschien dateert dit nog wel uit de begintijd van de zaak.' Hoewel ze een degelijke drogisterijopleiding achter de rug heeft, kan Frederike een aantal ervan niet thuisbrengen. 'Consistent wit, Alpengras, Krijn - ik zou niet weten wat het is.'

Echtpaar Plantinga

In zijn kantoor waar nog een kastje van de radiodistributie prijkt en een houten bureau met uitschuifplank voor de koppen koffie, vertelt oud-vertegenwoordiger Rijkhof over zijn voorgangers. De drogisterij is als zodanig in 1851 opgericht door een Woortman, telg uit een slagersfamilie. 'Eeuwen geleden was er een Veemarkt op de Neude. Je kunt dat nog terugzien in de kelder. Daar zit een soort bad met haken om het vlees van de koeien aan op te hangen.' Drogisterij Woortman was een bekende naam: er stonden in 1884 al advertenties voor het bedrijf in een krant als *Het Nieuws van den Dag*. Het echtpaar Plantinga dat rond de vorige eeuwwisseling de zaak overnam, kocht en handhaafde dan ook de naam. Hun dochter Ietje (geboren rond 1918) stond als kind van 7, 8 jaar al achter de toonbank. Later was ze tot haar 75e - soms met haar man - in de drogisterij te vinden. Rijkhof maakte vijftien jaar dit echtpaar Nijhuis-Plantinga mee. 'Niemand wist dat het een stel was, want hij zat bij het toneel en zij runde de tent. Ze wist alles; het was net een wandelende encyclopedie.' De eigenaresse werkte hard, ze was 24 uur per dag bezig. 'Ze woonde boven de winkel, vloog de trap op en neer. Mevrouw Plantinga kon soms wat stug zijn, maar boven was ze anders. Dan was ze liever en liet ze meer van haar gevoel voor humor zien.'

Rijkhof kocht in 1980 de zaak en nam de naam over. 'De eigenaresse stond erop dat we de naam handhaafden. Het is grappig: geregeld word ik op straat begroet met "dag meneer Woortman".' Hij begon met een compagnon, Frits Dobbenberg. Die was

Ietje Nijhuis-Plantinga in de drogisterij in 1992, het laatste jaar dat ze er werkte.

□ FOTO T. STRAMROOD (UTRECHTS NIEUWSBLAD) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

net als hij oud-vertegenwoordiger. Samen hadden ze drie drogisterijen Woortman, in Utrecht, Duivendrecht en Almere. Alleen Utrecht heeft Rijkhof overgehouden; Dobbenberg overleed namelijk binnen enkele jaren. Van klanten hoort hij dat Woortman moet blijven. Vanwege de sfeer, de vakkennis, de producten. En om de ouderwetse service: voor de toonbank staat standaard een stoel voor klanten die niet lang kunnen staan.

Frederike vertelt: 'Als ik de etalage ombouw, komen mensen al bezorgd binnen of wij weggaan.' Nee dus. Rijkhof denkt er nog niet over om te stoppen. En mócht dat er ooit van komen, dan is er - zo weet hij - belangstelling voldoende om de zaak op de oude voet voort te zetten. Het tweetal, goedmoedig kibbelend als een stel maar geen echtpaar, voelt de morele plicht het erfgoed te handhaven.

De klantenkring bestaat deels uit vrouwen die een winkelroute in Utrecht doen of mensen uit de wijde omgeving die op de unieke (ouderwetse) producten afkomen. Rijkhof: 'Het zou fijn zijn als de klanten niet alleen naar ons toe komen voor de speciale producten, maar als ze ook hun alledaagse boodschappen hier op de Neude zouden doen.'

Schilderij door G. van Straalen van de
'Staffhorskstraat' (Drieharingstraat).

□ FOTO BETTINA VAN SANTEN | PARTICULIERE COLLECTIE

De familie Staffhorst, van vele markten thuis

Leden van de familie Staffhorst kregen vroeger vaak de vraag 'ben je van de drank of van de muziek?' Decennia lang waren in Utrecht de slijterijen van Staffhorst toonaangevend, net als de muziekhandel. De drankenhandel werd al in 1974 verkocht en anno 2012 is er ook van de muziektak weinig over, maar nog steeds is Staffhorst voor veel Utrechtenaren een begrip.

Het verhaal van de familie Staffhorst begon in 1750 met de verhuizing van Matthias Staffhorst uit het Duitse plaatsje Dissen naar Amsterdam. Zijn zoon Johan werd onderwijzer in Amsterdam, maar sloot zich in 1828 onverwacht aan bij de Zwijndrechtse Nieuwlichters in Mijndrecht.¹ De zoon van Johan, Adriaan (Adrianus Johan Gotlieb) verhuisde naar Utrecht om daar 'vervangende dienstplicht' te vervullen in het Rijks Hospitaal aan de Springweg (nu Karel V). Deze militaire dienstplicht leverde veel discussie op met zijn geloofsgenoten en uiteindelijk bekeerde Adriaan zich tot het katholieke geloof. In Utrecht had Adriaan ondertussen geïnvesteerd in onroerend goed en hij bezat er onder andere een aantal cafés. Zijn zoon Johan Franciscus Coenraad zag meer heil in de detailhandel en opende in 1861 een slijterij in één van de panden van zijn vader aan de Oudegracht 140. Toen hij in 1886 overleed, zette 'de Weduwe Staffhorst' met haar oudste zoon Hein de zaak voort. Deze Hein Staffhorst had vijf zoons en twee dochters. Zijn oudste zoon Jan zette de drankenhandel voort (zie voor de geschiedenis van de 'drankentak' het kader hiernaast). In 1937 startte zoon Harry een muziekwinkel in de Drieharingstraat, het begin van wat uit zou groeien tot één van de belangrijkste muziek en electronicazaken in de stad en provincie Utrecht. In 1980 heette de Drieharingstraat zelfs enige tijd 'Staffhorststraat'.

Een muziekwinkeltje

'De aanleiding voor de muziekzaak was mijn geboorte', zo weet zoon Harry (geboren 1937) te vertellen. Zijn vader werd geboren boven de slijterij op de Oudegracht 140. Hij was bijzonder muzikaal, speelde onder

**Sinds 1861
en 1937**

Wijnhandel Wed. en Gebr. Staffhorst

Vanaf 1886 werd de wijnhandel gedreven door de weduwe Staffhorst en haar oudste zoon Hendricus (roepnaam Hein). De jongste dochter, Marie(tje) Staffhorst (1878-1946) trouwde in 1901 met Henricus Huinck. Het echtpaar betrok het pand Wittevrouwenstraat 32 en begon daar een slijterij onder de naam Gebr. Staffhorst. Henri Huinck ging samenwerken met zijn zwager Hein. In 1918 werd Wittevrouwenstraat 34 erbij gekocht en verbouwden ze de begane grond van beide panden om die in te richten als winkel, magazijn, kantoor, werkplaats, spoelhof, etikettenkamer en tapruimte.

Na het vroegtijdig overlijden van Hein Staffhorst in 1918 nam oudste zoon Jan het bedrijf over onder de naam Fa. Wed. en Gebr. Staffhorst. Henri Huinck werd mededirecteur. Jan beheerde de slijterijen en Henri de wijnhandel. Van Jans vier broers en twee zussen zou alleen Richard later ook in de drankenhandel van Staffhorst gaan werken.

In 1923 namen Jan en Henri het gerenommeerde wijnbedrijf Finjé Stadskelders over voor een bedrag van f 90.000,-. Het

bedrijf groeide in de jaren dertig gestaag verder en telde negen slijterijen en een distilleerderij en het voerde eigen merken zoals Oude Jan Steen Jenever, Klinkklaar Jonge Jenever en Staffhorst Bier.

Ook voor Finjé verliepen de zaken voorspoedig. In de werkelder aan de Oudegracht met een oppervlakte van 3.000m² konden grote voorraden aangelegd worden. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden enkele gevels van de werkelders dichtgemetseld en 'oud' gemaakt waardoor de voorraad veilig werd gesteld. In het kadaster stonden immers alleen de percelen aan de straat vermeld. Terwijl de wijnvoorraden van de overige Nederlandse wijnhandelaars werden geroofd, verwoest, of simpelweg verbruikt, kon Finjé na de oorlog een grote voorraad zelf gebottelde Bordeauxwijnen aanbieden.

Expansie en verkoop

In 1945 werd Henri Huinck opgevolgd door zoon Harrie. Na het overlijden van Jan in 1956 en kort daarna zijn vrouw gingen de aandelen over naar hun drie dochters en zoon Jan Hein die al werkzaam was binnen de firma. Harrie Huinck en Richard J.F. Staffhorst (broer van Jan) vormden vanaf dat moment de directie. In 1961 vierde het bedrijf zijn 100-jarig bestaan en kreeg het het predikaat hofleverancier.

In de jaren 60 groeide Staffhorst verder tot ruim 20 slijterijen in alle Utrechtse wijken en in negen steden elders in het land. Toen er begin jaren 70 sprake was van een schaalvergroting op de dranken-

De wijnhandel Wed. J.F.G. Staffhorst in het pand 'De Galisse', Oudegracht 140 in 1900.

□ COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMEUSEM

Etiket of sluitzegel

□ BIBLIOTHEEK HET UTRECHTS ARCHIEF

ZATERDAG 17 APRIL 12 UUR
OPENING
MUZIEK
STAFFHORST
 TEL. 14242
DRIEHARINGSTRAAT 5

Wij brengen:
 • **MUZIEK** in alle genres.
 Zoowel klassieke als moderne, zoowel serieuze als amusements.
 • **GRAMMOFOONS en PLATEN**
 van alle bekende wereldmerken in een groot en zorgvuldig gekozen repertoire.
 • **INSTRUMENTEN — ACCORDEONS**
 Billijk — getest — on terms.

andere piano en accordeon en ging rondreizen als orkestleider met een bandje. Aanvankelijk reisden zijn vrouw en twee kinderen (zonen Hein en Will) met hem mee als hij een serie optredens ergens in het land had. Het had in die tijd geen zin om elke avond op en neer te reizen en het gezin woonde dus regelmatig ergens een maand in pension. Maar toen zijn derde zoon (Harry) in 1937 werd geboren, zei Jan Staffhorst tegen zijn broer 'je moet maar een winkel beginnen'. Het was blijkbaar een logische zaak in de familie dat er een winkel werd gestart, maar het was niet per se nodig dat het ook een slijterij werd. En zo opende Harry Staffhorst op 17 april 1937 een muziekwinkel in de Drieharingstraat 5. Hij bleef in de oorlogsjaren echter ook musiceren, want van de muziekwinkel alleen kon het gezin nog niet rondkomen. En dus werkte Harry ook als pianist in de dansschool van Cor Zegers op de Wolvenstraat. In advertenties vermeldde hij dat hij ook accordeonlessen gaf en dat zelfs

Rechts en links: advertenties in het Utrechtsch Nieuwsblad, april 1937.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE KRANTEN

gratis deed, maar dat was natuurlijk van belang om de verkoop van de muziekinstrumenten te stimuleren. In de advertentie waarmee Harry de opening van Muziek Staffhorst aankondigde, stond te lezen dat er grammofoons en platen verkocht werden 'van alle bekende wereldmerken in een groot en zorgvuldig gekozen repertoire' en instrumenten, met name accordeons. Later kwamen er in de advertenties andere instrumenten bij, zoals 'jazz-trompetten' (*Utrechtsch Nieuwsblad*, 1939). En ook konden klanten in de Drieharingstraat muziek- en stemopnamen laten maken. Hier werd zichtbaar wat altijd de grote lijn van Muziek Staffhorst zou blijven: de verkoop van platen, van muziekinstrumenten en van audioapparatuur. Tijdens de oorlog verhuisde de familie Staffhorst van hun huis in Tuindorp naar de verdieping boven Drieharingstraat 5.

Orgelklassen

De echte groei van de muziekhandel vond plaats na de Tweede Wereldoorlog. In 1947 adverteerde Muziek Staffhorst naast grammofoonplaten met versterkers, gitaren en de 'koffergrammofoon'. Vader Harry leidde de zaak en zijn drie zoons Hein, Will en Harry kwamen er in de jaren 50 ook werken, evenals een goede vriend van hen Wim Vocking. 'Aanvankelijk deed iedereen bij ons alles. Maar later hebben we het meer gesplitst, want anders loop je elkaar maar voor de voeten. Hein (de oudste) deed de platen, Will de muziekinstrumenten en ik samen met Wim de electronics.'

**ALS U
 MET
 1 VINGER**

**Piano kan spelen kunt U
 zeker accordeon bescpen,
 want dat is makkelijker.**
WIJ HEBBEN ACCORDEONS
VANAF f. 22.25
en HARRY STAFFORD
geeft U nog gratis les.
MUZIEK
Staffhorst
Drieharingstr. 5
Telefoon 14242

**STAFFHORST
 OPENT EEN
 SPECIAALZAAK**

**Grammofoonplaten
 Bandrecorders
 Pick-up
 Radio - Televisie**

**Zaterdag 31 augustus
 10 uur
 Nachtegaalstraat 9**

Prijsvraag
 In de etalage vindt u onze artiesten-prijsvraag, waarmee onwettelijke woordschrijven te verdienen zijn. Deelnemersformulieren liggen voor u klaar in de zaak. Komt u ook even kijken!

MUZIEK STAFFHORST
 Van ouds gevestigd tussen
 Oudegracht en Vredenburg
 in de
**DRIEHARINGSTRAAT 5-7-9
 UTRECHT**

Advertentie ter gelegenheid van de opening van de 'speciaalzaak' in de Nachtegaalstraat, *Utrechtsch Nieuwsblad*, 30 augustus 1963.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE KRANTEN

(Advertentie)

ROLLING STONES

„AFTERMATH“

(nieuwste Stones L.P. zojuist ontvangen 17.50)

MUZIEK STAFFHORST

DRIEHARINGSTRAAT 5 (stereo-kelder)
NACHTEGAALSTRAAT 9 (platenautomaat)

In die jaren breidde de zaak uit met de buurpanden Drieharingstraat 7 en 9. Op nummer 5 zat de platenhandel, op 7 de audio en op 9 de muziekinstrumenten. Later zou er ook een gedeelte van hotel-restaurant Noord-Brabant bij komen. Daar werd een tijdje een orgelschool gehouden. In die jaren van wederopbouw was er veel behoefte aan muziek en er werd door mensen in clubverband veel samen gemusiceerd. Clubjes met accordeon, gitaar en dergelijke schoten uit de grond en die vormden een dankbare klantenkring voor een handelaar in muziekinstrumenten. Het bedrijf was dan ook gaarne bereid om dat musiceren zelf te stimuleren. Net zoals vader Harry Staffhorst voor de oorlog gratig accordeonles aanbood om mensen tot aankoop van een accordeon over te halen, zo bood Muziek Staffhorst in de jaren 60 orgellessen aan. 'We hadden op een gegeven moment ook een rijdende orgelschool.' Orgel spelen raakte enorm in - mede dankzij de orgelcursus op grammofoonplaat van Stef Meeder - maar de muziekschool in Utrecht had een lange wachtlijst voor orgelles. 'Wij reden rond met een trailer met wel twaalf orgels en dan gingen we op dinsdag naar het centrum van Houten en woensdag naar Breukelen enzovoorts. Dat was enorm goed voor onze orgelverkoop.'

Naar Hoog Catharijne

Naast de Drieharingstraat kwam er in 1963 een 'speciaalzaak' in de Nachtegaalstraat 9, waar zowel grammofoonplaten als bandrecorders, radio- en televisietoestellen werden verkocht. Later zou ook nog een filiaal in Tuinwijk volgen op de hoek van de Antonius Mattheuslaan. Er zat echter geen bewust beleid achter om

Groepsportret van de directie van Muziekhandel Staffhorst op 24 februari 1989, voor hun toekomstige pand Vredenburg 40 (voormalig Vinke-pand) te Utrecht, v.l.n.r. Harry Staffhorst, Wim Vocking, Will Staffhorst en Hein Staffhorst.

□ FOTOPERSBURO W. HENDRIKS | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD MATERIAAL

in de wijken te gaan zitten. 'Het kwam gewoon zo uit.' Later opende Staffhorst ook grote zaken in Nieuwegein (City Plaza) en in Amersfoort waarmee de kleine filialen kwamen te vervallen. In 1973 overleed vader Harry. In hetzelfde jaar opende Muziek Staffhorst een winkel in Hoog Catharijne, terwijl alle zaken in de Drieharingstraat bleven bestaan. Omdat Noord-Brabant eveneens naar Hoog Catharijne vertrok, kwam de oude biljartzaal beschikbaar. 'Daar haalden we de klassieke platencollectie uit de Nachtegaalstraat heen. Klassiek naast modern werkt beter.' De

drie afdelingen verhuisden nogal eens. Er kwam een pand bij in de Rozenstraat, waar men vervolgens muziekinstrumenten ging verkopen en daarna verplaatste Will Staffhorst de zaak naar het Paardenveld. 'We hadden een centraal magazijn in de Kaatstraat in de oude Korenschoof. Toen die werd gesloopt, konden we een verdieping en een kelder krijgen in de nieuwe parkeergarage Paardenveld.' Het centraal magazijn, de technische dienst en de muziekinstrumenten kwamen daarmee op een ideale plek te zitten, want de parkeergarage was natuurlijk goed bereik-

Muziek Staffhorst, Vredenburg 40, september 1990.

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

baar per auto. Ook met de zaak in Hoog Catharijne werd geschoven, want in 1980 verhuisde de zaak naar de hoek bij het Muziekcentrum. Hier kwam op de begane grond de afdeling met orgels en piano's en op de verdieping de audio en elektronica.

Staffhorststraat

In 1987 bestond muziekzaak Staffhorst vijftig jaar. Het personeel had bij die gelegenheid het bordje 'Staffhorststraat' onder het straatnaambordje van de Drieharingstraat laten ophangen. De muziekzaak - met name de platenafdeling onder leiding van Hein - bezette immers een groot deel van de straat en Staffhorst in de Drieharingstraat was in Utrecht (en daarbuiten) een begrip. In 1989 kocht Muziek Staffhorst het oude Vinkepand op het Vredenburg van de gemeente. Het pand werd vervolgens gerestaureerd en op 25 oktober 1989 feestelijk geopend

door burgemeester mevrouw Vos - van Gortel, samen met Anton Geesink. In dit pand kwam de audio- en elektronicahandel te zitten.

In 1990 volgde nog een keer een grote 'klapper' met de opening van een groot pand in de Jacobistraat ten behoeve van de platenhandel. Maar deze vestiging werd geen succes en de zaak werd als eerste in de jaren 90 weer opgeheven. In die jaren kwam de succesformule steeds meer onder druk te staan. Ondertussen waren de drie verschillende takken al wel geheel los van elkaar georganiseerd. Toen het niet goed ging met de gezondheid van Hein Staffhorst, werd de platenhandel als eerste losgelaten. In 1995 trad Harry Staffhorst uit het bedrijf. Wim Vocking ging door met het pand Vredenburg

in een samenwerking met RAF, maar ook dat hield uiteindelijk geen stand. Een vervelende concurrent kwam in die tijd precies aan de overzijde te zitten met de Media Markt. 'Men moest nota bene door de Media Markt lopen om op het Vredenburg bij Staffhorst te komen.'

Alleen het Paardenveld

Op het hoogtepunt werkten er zo'n 250 mensen bij Muziek Staffhorst, inclusief de parttime medewerkers van de platenwinkel. Een baantje bij een muziekzaak was gewild. 'In de platenhandel waren er altijd genoeg jongelui die er dolgraag wilden werken. Zij kwamen op de muziek af en ze wisten er veel van. Hetzelfde gold voor de audio.' Het personeel dat werkte op de klassieke muzikafde-

De directie op 8 december 1990 in de nieuwe cd-winkel, St. Jacobsstraat 8, v.l.n.r.: Wim Vocking, Hein Staffhorst, Harry Staffhorst en Will Staffhorst.

□ FOTO J. POULISSEN (UTRECHTS NIEUWSBLAD) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

ling was in zijn tijd echt uitstekend, aldus Harry. 'De klassieke platencollectie in de Nachtegaalsstraat (en daarna de Drieharingstraat) was van hoge kwaliteit en het personeel dat er stond had enorm veel verstand van de muziek. Ze adviseerden klanten uitgebreid over de muziek, over de mooiste uitvoering, ze lieten mensen luisteren naar stukken enzovoorts.' Nog steeds werken er bij zaken als Boudisque op het Vredenburg en in andere Utrechtse muzikwinkels oud-personeelsleden van Staffhorst. Van de drie broers Hein, Harry en Will en compagnon Wim Vocking, hield alleen Will het tot op vandaag vol op de locatie Paardenveld. Dochter Carolien leidt daar de zaak, met hulp van haar ouders. Zij is de enige van de volgende generatie die is doorgegaan. Het bordje 'Staffhorststraat' is inmiddels ook uit de Drieharingstraat verdwenen. Tot zijn geluk ontdekte Harry

onlangs dat het op een avond stiekem was meegenomen door een nichtje dat in Utrecht studeerde. Het bordje is dus nog in de familie. Hij kijkt uiteindelijk met een goed gevoel terug: 'We (Hein, Will en Wim) hebben 42 jaar goed samengewerkt. Dat is niet niks.'

Noot.

- 1 De Zwijndrechtse Nieuwlichters waren een groep van eenvoudige lieden, die wilden leven in navolging van de eerste christenen uit de Handelingen. De oprichter was Stoffel Muller, een schipper uit Puttershoek. Na enige omzwervingen kwam de geloofsgemeenschap in 1829 in Zwijndrecht terecht. Zie: Maurits Verhoef. 'Zuster Dienstje en Broeder A.J.G. Staffhorst. Twee Zwijndrechtse Nieuwlichters', In: *De Negentiende Eeuw* 19 (1995), 109-121. Zie ook www.nescio.info.

‘De oude Schrandt zou met zijn tassenzaak de kant van Louis Vuitton opgegaan zijn’, vermoedt Bert Dorrestein (71). Hij is één van de huidige eigenaren van de koffer- en lederwarenwinkel aan de Zadelstraat en Choorstraat. ‘Onder leiding van mijn broertje Hans, die twee jaar geleden is overleden, is het bedrijf meer een prijsvechter geworden. Hij wilde leven in de brouwerij.’

Choorstraat 33 in 1988, met links ingang van het Buurkerkhof.

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

Het pand aan de Zadelstraat staat vol koffers, in alle maten en kleuren. Langs de wanden ook laptop-hoezen en rugzakken. De winkel aan de Choorstraat 33 - met ouderwetse hout/glazen toonbank - heeft vooral portemonnees en handtassen. De winkel zit in een Jugendstilpand dat begin vorige eeuw eigendom was van goud- en zilversmid Wouters. Vandaar het tegeltabelau op de gevel met daarop ‘Goud, zilver en juweelen’. Het bedrijf is in 1915 opgericht door ‘meneer Schrandt’. Hij verkocht luxe lederwaren - handschoenen, portefeuilles, een enkele reiskoffer - aan de gegoede Utrechtse burgerij. ‘Een Hagenaar’, weet Dorrestein, die hem nog gekend heeft. ‘Hij was een chique man. Met een grote zwarte bril en achterover gekamd, dun grijs haar.’ Schrandt was een verschijning in de Utrechtse binnenstad. ‘Hij droeg een driedelig pak en had hoge rijgschoenen aan. Het was een lange man. Ik heb me laten vertellen dat hij - ná de koningin - de tweede eigenaar van een Cadillac in Nederland was.’ Een apart type, anders dan de andere middenstanders in het centrum. ‘Een Einzelgänger; ik denk niet dat hij veel met de andere winkeliers optrok.’ Maar wel iemand die mensen meteen door had. Ook bijzonder: Schrandt betaalde altijd alles cash, ‘niets op de pof.’

Wonen boven de winkel

Dorrestein kende de handschoenen- en tassenverkoper, omdat zijn eigen vader in de jaren 50 in de zaak aan de Choorstraat kwam werken. Daaromheen zaten toen nog veel concurrenten: *Laimböck* (Lijnmarkt), *Berclow* (Choorstraat), *Wessels* (Oudkerkhof).

Schrandt: van chique tassenzaak tot kofferknaller

‘Een handtas was toen een duur luxe-product. Een vrouw had er eentje. Misschien twee: een doordeweekse en een zondagse.’

In 1952 nam vader Dorrestein, die eerder met zijn vrouw lederwarenwinkel *Stado* aan de Croeselaan runde, het bedrijf over. ‘Wij trokken in de bovenwoning; Schrandt verhuisde naar Den Haag. Eén keer in de maand gingen we met ons gezin in de auto naar zijn sprookjeshuis, omdat mijn vader de huur ging betalen. Dan zaten wij kinderen met z’n vieren doodstil op de bank, een uur lang. Geïmponeerd.’

De Dorrestejntjes moesten door de zaak naar boven en naar buiten. ‘Bij de opgang zat een spiegeldeur. Als onze ouders met een verkoopsgesprek bezig waren, moesten we op de trap wachten tot ze klaar waren.’ De winkel van Schrandt stond aan een doorgaande weg. En daar was het druk, herinnert Bert zich. Utrecht kende toen nog geen voetgangersgebied. Met zijn broers turfde hij de voorbijkomende auto’s die vanaf de Dom kwamen. ‘Ze kwamen onder de Dom door; bij ons konden ze alle kanten op: de Zadelstraat in, over het Buurkerkhof of de Choorstraat in. Er reden zelfs auto’s uit Limburg voorbij de zaak. Die waren herkenbaar aan de letter P.’

De familie Dorrestein hoorde bij de katholieke middenstanders die elkaar

ontmoetten bij de Willibrordkerk. Zus Ineke, die even binnenwipt aan de Zadelstraat, vertelt: ‘Ik hield bij welke jongens voorbij kwamen en of ze omhoogkeken. Soms flirtte ik voorzichtig.’ Ze voegt eraan toe: ‘Maar we keken ook naar de stille omgang, hoor.’

De autovrije zone werd pas ingevoerd na een geslaagde proef op de Steenweg eind 1965. Hoewel de stoepen smal waren, konden de kinderen goed spelen. ‘De binnenstad was net een dorp; je kende iedereen. Ontmoeten deed je elkaar op het verhoogde deel van de Vismarkt, waar de postzegelmarkt was. Of we liepen over het wed van de Ganzenmarkt naar beneden, waar later het Bloemterras zat.’ De kinderen speelden ook op de Ganzenmarkt, voor de brandweerkazerne. En troffen elkaar op het Domplein. Soms op het Pandhof, als dat open was. Ineke: ‘Laatst was er een beiaardconcert van de Domtoren en zat er allerlei publiek in de kloostertuin te luisteren. Wij mochten daar nooit in. Gek om te zien dat iedereen daar nu maar gewoon naar binnen kan.’

Koffers op maat

Bert vertelt dat zijn broer Hans al jong diverse klussen voor de zaak deed: geld storten, bestellingen wegbrengen. Met 18 jaar stond hij achter

de toonbank. In tegenstelling tot zijn twee andere broers, die naar de universiteit gingen, volgde hij de handelsschool.

Dorrestein junior zag dat Nederland ging reizen in de jaren 60, 70 en vormde het bedrijf om tot prijsvechter met koffers. ‘Hij deed wat mijn vader niet gedurfd had.’ Schrandt liep voorop, werd vertegenwoordiger van Samsonite. De zaak, die intussen niet alleen in de Choorstraat zat, maar ook aan Zadelstraat 3-5-7 en 4, prepareerde ook op verzoek koffers op maat. ‘We hadden toen veel fotografen onder onze klanten, maar ook Hilversum kocht bij ons in. Net als de instrumentenfabriek van Philips’, vertelt Dorrestein die gepensioneerd medicus is. Tegenwoordig bestaat de clientèle vooral uit koopjesjagers, overal vandaan.

Hij typeert zijn overleden broer als iemand met lef. ‘Hij liep voorop, keek meer naar volume dan naar marge. Hans kon zo maar een vrachtwagen met koffers kopen. Soms liep het ook mis, zoals die keer dat hij een fabriek in Polen opzette.’

Of meneer Schrandt zich zou om draaien in zijn graf als hij zou kunnen zien wat er van zijn chique lederwarenzaak is geworden? ‘Ik denk wel dat de zaak er heel anders uitgezien zou hebben, als hij nog geleefd had.’

Broekman, familiebedrijf sinds vijf generaties

Sinds 1837

De tweede en derde generatie Broekmannen: de gebroeders Anton en August met hun neefjes (en ook broers) Jan en Harrie, ca. 1900.

Afbeeldingen zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit het archief van de familie en het bedrijf Broekman.

Thom Broekman en De Rode Winkel zijn in Utrecht een begrip op het gebied van herenmode. Beseffen de klanten dat ze een winkel bezoeken van een Utrechts familiebedrijf dat al sinds begin 19e eeuw gevestigd is op dezelfde locaties?

Nederland telt vele familiebedrijven, in elk geval bedrijven die al eeuwen een familienaam voeren. Vaak gaat het om detailhandel of hedendaags *retail*, zoals Dreesmann, Breninkmeijer (C&A), Heijn, en Blokker. En in Utrecht Woortman (drogisterij), Grit (brillen en lenzen) of Broekman herenkleding met De Rode Winkel. Als algemene Europese richtlijn geldt dat, ongeacht de omvang, een bedrijf als familiebedrijf wordt beschouwd als de oprichter of de eigenaar van de onderneming en zijn familie verantwoordelijk zijn voor de bedrijfsvoering en als minstens één vertegenwoordiger van de familie actief is in het management of het bestuur van het bedrijf.

Het zal niet veel voorkomen dat een bedrijf aan die richtlijn voldoet en bovendien nog steeds gevestigd is in het pand dat de oprichter voor zijn nieuwe bedrijf 175 jaar geleden, in het begin van de 19e eeuw, kocht. Die oprichter was Johannes Broekman en zijn opvolger in de directie, de vijfde generatie, heet Tom Broekman, in rechte lijn opvolger van zijn voorvader. Bovendien lijkt het erop dat ook de volgende generatie de lijn gaat voortzetten.

Dat pand aan de Lange Elisabethstraat 13, weliswaar nu met de naam De Rode Winkel, heeft als eigenaars Margriet en Tom Broekman en compagnon Erik Kuijsten. Het staat recht tegenover het pand van het zusterbedrijf waarop met grote letters staat vermeld: Thom Broekman, vernoemd naar de vader van de huidige eigenaar en (mede-)directeur. Voor Utrecht zeker en misschien ook voor het land wel een uniek voorbeeld van een familiebedrijf op dezelfde locatie met grote continuïteit.

Bedrijvigheid in de 'fabriek', de Utrechtse Confectie Industrie, aan de Brigittenstraat 3.

Zestig kledermakers

Utrecht was in de eerste decennia van de 19e eeuw niet veel groter dan het gebied binnen de singels, de huidige binnenstad. Alleen in Lauwerecht was al redelijk wat aaneengesloten bebouwing aanwezig. Er woonden in totaal nauwelijks 35.000 mensen. Een kleine, keurige stad, overwegend hervormd maar met een toenemend katholiek aandeel, met veel overheidsinstellingen en een universiteit. Burgemeester Van Asch van Wijck was trots op zijn stadsvernieuwingsplannen en zijn aandeel bij het voorkomen van de sloop van de Domtoren, nadat die grote stormschade had opgelopen. Zijn opvolger Kien was weliswaar wat conservatiever, maar moest toestaan dat om verkeerstechnische overwegingen de Weerd-, Tolsteeg- en Catharijnepoort werden afgebroken. Met de start van de aanleg van het spoorweginet diende zich een aantal jaren later de nieuwe tijd aan. In 1845 begon de bouw van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Maria-plaats. Toch was de stad economisch nog niet heel sterk en kleine ondernemers hadden het niet makkelijk.

Volgens de eerst beschikbare adreslijst uit 1850, aanwezig in Het Utrechts Archief, blijken er rond de 60 (geregistreerde) kle(d)ermakers werkzaam in de hele stad. Gelet op de armoede en kommervolle woonomstandigheden van velen in die tijd was kleermaker waarschijnlijk een weinig lucratief beroep. Met gemiddeld 650 potentiële klanten per kleermaker zal het zeker geen vetpot zijn geweest.

Ondanks dat meenden Johannes Broekman en zijn vrouw Annaatje van Essenberg op 19 maart 1837 dat er in de stad nog wel een kleermakerij bij kon. Vader Broekman en Johannes zelf oefenden het vak al uit en het lag voor de hand dat Johannes en Annaatje na hun huwelijk in 1829 gingen uitkijken naar een eigen bedrijf. Ze pakten het slim aan. Ze begonnen voorzichtig, misschien waren ze nog in loondienst. Ze woonden op het Vredenburg en keken daar goed rond. Vlak bij hun huis, op datzelfde Vredenburg, werden al vanaf de 16e eeuw veemarkten gehouden. Die trokken vanzelfsprekend veel publiek, vooral ook van buiten de stad. De handelaren brachten van verre al vroeg hun vee naar het Vreeburg. Als ze toch al in de stad waren, kon het handig zijn andere inkopen te doen. Bij een kleermaker konden ze een boerenkiel, werkbroek of een zondags pak kopen of hun pak laten 'keren' of herstellen.

Familie en werknemers voor de met schilden en bloemen versierde winkel in de Lange Elisabethstraat tijdens de viering van het 100-jarig jubileum in 1937. Utrechters kwamen 's avonds naar de verlichte etalages kijken.

Het eerste Broekmanpand

De Lange Elisabethstraat bestaat al zeker bijna 800 jaar, heette oorspronkelijk, als verlengde van de Steenweg, Nieuwe Steenweg en was aan de westzijde lange tijd onbebouwd. Er waren daar overtuinen van de er tegenover gelegen huizen die waren gebouwd op de achtererven van de grote huizen aan de Oudegracht (zie *De Huizen binnen de Singels*). De straat werd vernoemd naar het in 1491 gestichte Sint Elisabethsgasthuis. Nicolaas van der Monde schrijft in 1849 over de straat: 'Het is een fraaije breede straat, geheel met huizen van nering betimmerd; de gemeenschap welke zij tusschen de Binnenstad en het plein Vredenburg onderhoudt, zet haar eene ongewone levendigheid bij, welke vooral op Kermis en Marktdagen in het oog valt.'

Johannes en Annaatje vonden vrij kort bij de markt een oorspronkelijk klein middeleeuws huis aan de Elisabethstraat, samengevoegd met het naastgelegen pandje en vrijwel geheel herbouwd en vergroot. De panden kre-

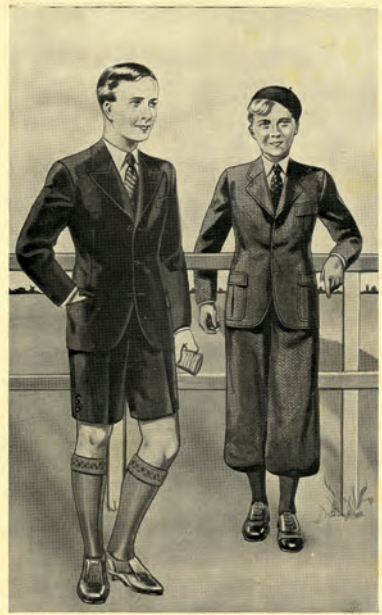
Voortjaar
1936

Zo kleedt ook U
GEBR. BROEKMAN
L. ELISABETHSTRAAT 20 - UTRECHT - AMST. STRAATW. 196
hoek K., Elisabethstraat hoek Dirkje Mariastraat

Omslag en pagina uit de eerste reclamefolder uit 1936.

GEBROEDERS
L. Elisabethstraat 20

VOOR UW JONGENS, ijssterke en toch sportieve kleeding.
Kleding die Uw jongen met trots zal dragen en waar van ook U plezier zult beleven.
U koopt thans bovendien 2 pakken, voor de prijs van vroeger één.
Met korte broek: leeftijd 6 jaar, vanaf 3.50
Met plus-four: leeftijd 8 jaar, vanaf 5.50
Voor kleinere kinderen, leuke matrozenpakjes, met lange of korte broek.
Opknooppakjes, Vestpakjes en Lumberpakjes

Jongen, jongen wat een feest

Voor fraaie kleren zijn jongens gevoelig, ondanks hun schijnbare onverschilligheid.

Ouders zijn geneigd eerst op de kwaliteit te letten.

Beiden komen aan hun trekken bij Gebroeders Broekman.

Fantastisch mooie kollekties liggen voor u klaar.

O ja, de prijs.

Valt mee, valt erg mee.

Een goed argument om eerst eens te kijken bij

Gebroeders Broekman

zie onze etalages.

**Gebroeders
Broekman**
Elisabethstraat 20

gen een verdieping erbij, van één naar twee lagen. Ze stelden vast dat er goede mogelijkheden waren voor hun jonge onderneming, vooral ook door de gunstige ligging. Ze konden een hypotheek afsluiten en kochten nr. 13 voor f 1.030,-.¹ Nadat op 17 februari 1834 de koop werd gesloten, vestigden ze er in 1837 een kleermakerij en handel in stoffen en manufacturen.

Het was een bescheiden pand waar het familiebedrijf startte, waarschijnlijk in de 14e eeuw oorspronkelijk gebouwd als dubbelhuis in één laag en na verloop van tijd zeer bouwvallig geworden. In de 17e eeuw werd het huis verstevigd en kwam er op nr. 13 een woongedeelte met voorin, aan de straatkant, een bedrijfsruimte. In het pand ernaast, op nr. 11 werd een poorthuis gebouwd met in de poort een trap naar een zelfstandige woning. Het pand met die poort behoorde in de eerste eeuwen toe aan Oudegracht 129 'Het Kasteel van Antwerpen', de poort fungeerde als dienstingang voor dit Stadskaasteel. De zaken gingen goed, vooral naar de combinatie van werkkleding en degelijk gemaakte herenkleding bleek op die locatie vraag te zijn. Aan het eind van de 19e eeuw besloten de zonen van Johannes en zijn tweede vrouw Anna Plieger, de gebroeders Antonius en Augustinus de zaak uit te breiden. De winkelpui werd verbreed, de gevels bepleisterd en in 1903 werd het pand op nr. 11 aangekocht. Op 18 februari 1986 constateerde bouwhistoricus Bart Klück in een documentatierapport, opgenomen in het *Utrechts Documentatiesysteem*, dat er op de verdiepingen grote onderlinge verschillen zijn en dat ook de detaillering van de beide gevels nogal verschilt. De verbouwingen in de afgelopen eeuwen hebben hun sporen nagelaten. Wie anno 2012 door het pand dwaalt, is snel de weg kwijt; overal zijn er op de verdiepingen opslag-, verkoop- en werkruimtes. De winkelruimtes lopen op het oog willekeurig in elkaar over. Een prettige chaos.

De poort van nr. 11 is zorgvuldig in de winkel opgenomen, bouwkundig als poort herkenbaar, met een etalage die het bedrijf graag gebruikt voor bijzondere presentaties. Nog tot vrij recent was op de verdiepingen een groot deel van de administratie van de hele Broekmanonder-

Voorgevels Lange Elisabethstraat 11 (poortgebouw) en 13 (De Rode Winkel) in 1977.

□ FOTODIENST GUA. HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

neming gevestigd. In 2000 is dit onderdeel overgeplaatst naar het Visschersplein 100 en in 2007 naar een splinternieuw eigen bedrijfsgebouw in De Meern.

Op de verdiepingen bevond zich ook een groot atelier waar alle kleermakersactiviteiten werden uitgevoerd. Die werden in 1930 verplaatst naar de Brigittenstraat 3 waar de *Utrechtse Confectie Industrie* (UCI) werd gevestigd. Tot 1965 waren hier alle kleermakers van het bedrijf werkzaam zowel voor nieuwe kleding als voor de 'pomp' (het veranderen aan confectiewerk om het goed passend te maken). Na dat jaar werden die werkzaamheden in zeer beperkte mate nog binnen, maar grotendeels buiten het bedrijf uitgevoerd, dus werd de UCI gesloten.

De Rode Winkel

De naam *De Rode Winkel* stamt hoogstwaarschijnlijk uit de jaren 30 van de vorige eeuw. Het verhaal gaat dat een schilder, juist nadat de kozijnen van de panden Lange Elisabethstraat 11 en 13 in de rode menie waren geschilderd, van de trap viel en zijn been brak. In de tijd dat de ongelukkige herstelde, raakte de volksmond gewend aan de van het toenmalige grijze straatbeeld afwijkende kleur. De gebroeders Broekman besloten vervolgens om, toen de man hersteld was, de kozijnen en deuren definitief rood te laten schilderen. Later bekende Thom Broekman dat dit de romantische versie is, maar dat het bedrijf in werkelijkheid in die (crisis-)tijd krap bij kas zat, de schilder niet kon worden betaald en de kozijnen maandenlang in de rode menie zijn gebleven.

Bij de aankoop van Lange Elisabethstraat 11 is het niet gebleven. Al snel bleek de behoefte aan werkkleding de belangstelling voor 'gewone' herenkleding in de weg te zitten. Een aantal jaren was de ruimte in de panden

Lange Elisabethstraat 11 en 13 toereikend. Toen in 1912, aan de overkant van de straat nog wel, de panden 16 en 18 vrij kwamen, konden de twee broers, die inmiddels de zonen Jan en Harrie van hun broer Liberatus in de zaak opgenomen hadden, hun vleugels verder uitslaan. Op de nummers 11 en 13 werd de specialiteit werkkleding, terwijl aan de overkant uitsluitend herenkleding werd verkocht. Ook nr.20 werd bij het bedrijf gevoegd, daar werd een confectieatelier gevestigd.

Het gemak diende de mens: de veehouder die zijn te verkopen koe op de veemarkt had afgeleverd, liep eerst naar Lange Elisabethstraat 11, kocht een nieuwe overall en stak dan de straat over naar nr.16 om zich een zondags pak te laten aanmeten dat op nr.20 werd vervaardigd en een weekje later aan de boerderij werd bezorgd.

Bij deze uitbreiding bleef het niet, de stad groeide en ook aan de noordkant gingen potentiële klanten wonen: aan de Amsterdamsestraatweg 196 werd in 1924 een filiaal geopend dat daar tot 1964 zou blijven. Het is dan nog de tijd waarin eigen ateliers kostuums naaiden en ook andere herenkleding zoals hoeden en petten werden vervaardigd. De ruimte aan de Lange Elisabethstraat bleek daarvoor te krap, aan de Brigittenstraat 3 werd een herenhuis aangekocht en als bedrijfspand ingericht.

Spijkerbroeken

Groot nieuws was, enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog, de komst van de spijkerbroek. Begonnen als werkkleding voor Amerikaanse cowboys, goudzoekers en spoorwerkers ontwikkelde de denim zich al snel tot een populair artikel voor jongeren. James Dean onder anderen gaf het voorbeeld, en al snel werd de jeans voor mannen en later ook vrouwen van alle leeftijden het meest verkochte kledingstuk in de Verenigde Staten.

Toen de spijkerbroek de oceaan overkwam, was de directie van Broekman verdeeld. Toenmalig directeur Willem Broekman (1889 - 1969, directeur van 1918 - 1968) zag er helemaal niets in. Als die malle broeken in het assortiment zouden worden opgenomen 'kan de plank eraan' constateerde hij, 'spijker de zaak maar dicht, we gaan failliet.' Maar de zoon van mededirecteur Guus (1886 - 1965, directeur 1918 - 1964) en beoogd opvolger Thom Broekman

De Rode Winkel in 1987, kort na de verbouwing een jaar eerder.

(1925 - 2007, directeur van 1964 - 1986), had er alle vertrouwen in. Hij liet de jeans bezorgen, als zijn oom nog niet in de winkel aanwezig was, en het werd een groot succes. Het werd de basis voor wat nu in vele steden, in elk geval in Utrecht één van de populairste winkels is in denim en aanverwante artikelen: De Rode Winkel.

Thom Broekman en De Rode Winkel hebben inmiddels zo winkels, over het hele land verspreid, waarvan, naast de al genoemde winkels nog twee in Utrecht: in Hoog Catharijne en in Overvecht. Hoewel het ook voor deze onderneming een lastige tijd is, zit de directie zeker niet stil en kijkt met vertrouwen vooruit.

Broekman is en blijft een Utrechts bedrijf. Naast de commerciële belangen zijn er ook veel banden met de stad. Huidig directeur Tom (1954, directeur vanaf 1987, inmiddels samen met echtgenote Margriet en compagnon Erik Kuijsten) is actief als voorzitter van de ondernemersvereniging Centrum Utrecht en zeer begaan met de kwaliteit van de stad wat hij niet nalaat te laten merken. Zijn vader Thom had een grote passie: orgelmuziek. Aan de Utrechts orgelwereld had hij, naast zijn bedrijf en zijn gezin, zijn hart verpand. Hij sponsorde orgelconcerten en financierde mede aankopen en het componeren van orgelmuziek.

Noot

- 1 In het begin van de 19e eeuw bestond de huisnummering nog niet overal. Er werd nog vaak volstaan met de aanduiding van de straatnaam en misschien de naam van het pand, als dat tenminste een beetje voornaam was (wat in het geval van het pand dat Johannes Broekman op het oog had zeker niet het geval was). Ook waren de wijken met letters aangeduid. De huisnummering begon vorm te krijgen ten tijde van de Franse bezetting, daardoor kon de inkwartiering van de soldaten beter worden geadmistreerd en bovendien werd het wat eenvoudiger dan alleen de voor Fransen vaak onuitsprekbare straat- en huisnamen. Op 1 februari 1795 besloot daarom het stadsbestuur om te gaan nummeren. Dat had uiteraard heel wat voeten in de aarde, ook al omdat de vernummering een mooie manier was om nieuwe belastingen in te voeren. Pas in de loop van de 19e eeuw hadden de meeste panden in de stad een eigen huisnummer. Het eerste pand dat Johannes en Anna-tje hadden gekocht, kreeg huisnummer 13.

Literatuur

- Archeologische en Bouwhistorische kroniek* 1986 (Utrecht 1986).
- Dolfine, Marceline J., E.M. Kylstra, en Jean Penders, *Utrecht, de Huizen Binnen de Singels* (Utrecht, 1989).
- Monde, Nicolaas van der, *Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht* (Utrecht, 1846).
- Pietersma, A., e.a., *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de Stad Utrecht* (Utrecht, 2000).
- Visser, Kees, *Broekmannen, 175 jaar modeondernemers* (Utrecht, 2012).

INTERIEUR VAN DEN WINKEL.

Het winkelinterieur in 1913 met rechts de toonbank en de kastenwand met daarin 'de vakken met daarin de voorraad corsetten en andere dames-artikelen'. Links was een verkooptentje, uitgevoerd als een soort kiosk.

□ FOTO BIEGELAAR, UIT UTRECHTS NIJVERHEID EN HANDEL | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Herontdekking corsettenwinkel Van Duren

Tot voor kort vielen de nog zichtbare zuiltjes en bogen in het interieur van Oudegracht 141 wellicht niet direct op. De Ionische kolommen en sierlijke lijsten leken gemaakt als een passend decor bij de romantische stijl en de bloemetjesprints van Laura Ashley, het Engelse kleding- en interieurmerk dat er sinds 1978 gevestigd was. Totdat dit najaar een verrassende ontdekking werd gedaan.¹

Een van de vroegere eigenaren van het pand was het korsettenmagazijn van J.S. van Duren. Dat verhuisde in 1912 van de Stadhuisbrug naar de Oudegracht WZ 38 (later vernummerd tot 141). De opening van de winkel kreeg aandacht in de krant met een gloedvolle beschrijving van het interieur: 'de doorkijk van den winkel levert een nog schitterender aspect. Neerhangend licht [...] doet het witgeschilderd houtwerk prachtig uitkomen en geeft aan het geheel een voornaam aanzien [...] Het achterste gedeelte verdient in alle opzichten den naam van kunstvol. Twee paskamers in rose tint met alle mogelijke gerieflijkheden, voorzien van electrisch licht, een in midden gehouden groene salon, dit alles bekroond met een prachtige plafonnière [...] geheel in Louis XVI stijl opgetrokken. Alleen ter bezichtiging van al dat schoons zou men daar zijn inkoop gaan doen.' (*Het Centrum* 16 november 1912).

Zoals uit deze beschrijving blijkt en ook op de bouwtekeningen in 1912 wordt weergegeven, kwam de klant na binnenkomst in een grote winkelruimte met kastenwanden. Daarna volgde een aparte ruimte met paskamers en daarachter nog een 'salon'. De scheiding tussen winkelruimte, de paskamers en de salon was door architect Eijbers vormgegeven met rondboogdoorgangen met Ionische zuilen en versierd met guirlandes, engeltjes en andere sierlijke decoraties. Ook de wanden en het plafond hadden een afwerking in deze Lodewijk XVI-stijl.

Bij de verbouwing in najaar 2012 kwam het originele winkelinterieur in volle omvang in zicht. In deze tussenruimte zaten de paskamers. Door de dubbele bogen heen is de voorruimte met de winkelpui (uit 1978) zichtbaar. De versiering bestaat uit guirlandes, engelenkopjes en schelpachtige ornamenten. Op de foto enkele medewerkers van de afdeling Erfgoed en één van de uitvoerders op de bouw.

□ FOTO AFDELING ERFGOED, GEMEENTE UTRECHT

De boog tussen de ruimte met de paskamers naar de salon. De salon was in feite een klein binnenplaatsje, dat in 1912 werd overkapt.

□ FOTO AFDELING ERFGOED, GEMEENTE UTRECHT

Bettina van Santen

Architectuurhistoricus bij de Gemeente Utrecht
en redactielid van dit tijdschrift.

Sluitzegel Van Duren's Magazijnen

□ BIBLIOTHEEK HET UTRECHTS ARCHIEF

Zeldzaam interieur

Toen dit najaar Laura Ashley het pand verliet en een nieuwe gebruiker met de inrichting bezig ging, bleek bij nader onderzoek dat de ruimte het originele winkelinterieur uit 1912 bevat. De herontdekking van een winkelinterieur van honderd jaar oud is een bijzondere vondst, want originele winkelinterieurs zijn zeldzaam geworden. Het pand Oudegracht 141 is een gemeentelijk monument en in principe is dan ook het interieur beschermd. Gelukkig ziet ook de nieuwe eigenaar, de Spaanse kledingzaak Mango, de meerwaarde van dit originele interieur in. In plaats van het weg te stoppen achter voorzetwanden, blijft het gewoon in zicht. Overigens is de winkelpui aan de Oudegracht niet meer origineel. Deze pui in een historiserende stijl is er namelijk door Laura Ashley in 1978 ingezet.

Noot

- 1 Het onderzoek is verricht door J.A. van der Hoeve van de afdeling Erfgoed van de Gemeente Utrecht. De gegevens komen uit: J.A. van der Hoeve, *Bouwhistorische notitie Oudegracht 141*, 12 september 2012.

Voor de slagerij aan de Van Rijckevorselstraat in Rijsenburg, 1910.

Sinds 1894

Marlet's Slagerijen, hofleverancier van vlees

De hoedenmaker Frans Marlet vestigde zich rond 1814 met vrouw en acht kinderen vanuit Culemborg in Rijsenburg, een dorpje dat toen nog geen 120 inwoners telde. Het was zijn achterkleinzoon George (1871-1951) die aan de wieg stond van wat de slagersfamilie Marlet zou worden.

Als kleine jongen was hij geboeid door het werk van de slager aan de overkant van de straat. Na enkele jaren bij hem als knecht gewerkt te hebben, begon hij in 1894 voor zichzelf. Het schuurtje achter het ouderlijk huis aan de Smeesteeg (later Van Vrijberghestraat) transformeerde hij tot een spekslagerij. Twee jaar later opende hij een winkel aan de Van Rijckevorselstraat (tot 1899 Kippesteeg) in Rijsenburg. Het was hard werken als slager. Er werden lange dagen gemaakt. Zelfs op zondagmorgen kwamen klanten nog vlees halen.

Varkens slachten

Om varkens voor de slacht te kopen ging George lopend naar de boeren en particu-

lieren in de omliggende dorpen. Gekocht werd 'in de roes', dat betekent dat de koper schatte hoe zwaar het beest was. De varkens werden in de open lucht geslacht. Nadat het varken met een slag van een hamer op de kop bewusteloos was geslagen, werd er een snee in de halsslagader gemaakt. Het bloed werd opgevangen voor de bloedworst. Daarna werd het varken aan een ladder opgehangen en openge-sneden. Als de organen verwijderd waren, werd het doorgehakt tot op het zwaard, zodat het dier geheel vlak kwam te hangen. Als het varken was afgekoeld, werd het afgehakt ofwel uitgesneden. Naast slachten bij zijn slagerij deed George ook huisslachten. Dan slachtte hij bij men-

sen thuis die een varken voor eigen consumptie hadden vetgemest. Dat werd voornamelijk gedaan in de periode van oktober tot januari.

George stond bekend om zijn leverworst. Een bode bracht zijn leverworst zelfs naar het café *Het Wapen van Haarzuilens* in Haarzuilens. Bij dorpsfestiviteiten in 1960 werd hij herinnerd als 'een vermaarde worstmaker'. Daarnaast maakte hij bloedworst, balkenbrij en hoofdkaas.

De meeste klanten kwamen niet naar de winkel om vlees te halen. De bestelling werd bij de klanten thuis opgenomen ('de klanten horen'). Op een later tijdstip werd dan bezorgd. George mocht als goede slager veel buitenplaats- en villabewoners tot zijn klanten rekenen. En omdat zij vaak slechte betalaters waren en hij een slechte zakenman, zorgde zijn vrouw ervoor dat het geld werd geïnd.

Zeven soorten vleeswaar

George zoon Frans (1902-1981) kwam op zijn 11e in de zaak van zijn vader. Toen hij in 1926 trouwde, begon hij een eigen zaak aan de Traay in Driebergen, 'in het bovendorp'. In tegenstelling tot de winkel van zijn vader stond in die van hem een moderne ijskast. Een ander verschil was dat hij adverteerde. In een krantenadvertentie uit 1927 prijst hij zich aan als: 'Rund-, Kalfs- en Varkensslagerij. Fijne vleeschwaren. Machinaal gesneden.' Het assortiment bestond uit een stuk of zeven soorten vleeswaren, staartstukjes en lapjes van 1 of 2 kilo. Een specialiteit van Frans was de rookworst.

Maar er was geduchte concurrentie. In de gemeente Driebergen-Rijsenburg – in 1931 waren beide gemeenten samengevoegd – waren maar liefst veertien slagers gevestigd en dit op een bevolking van 7.500 inwo-

Alle illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit collectie familie Marlet.

DONDERDAG 8 JULI a. s., 's avonds 6 uur

OPENING

VAN DE

Rund-, Kalfs- en Varkensslagerij

F. MARLET - DRIEBERGEN

VERLENGDE TRAAI (hoek Oosterstraat)

Handel in Fijne Vleeschwaren

(machinaal gesneden)

1ste kwaliteit

Billijke prijzen

Wordt dagelijks aan huis gehoord en bezorgd.

Met beleefde aanbeveling.

KIEVITS - RIJSENBURG

Reclamefolder uit 1926.

Frans Marlet voor zijn nieuwe slagerij aan de Traay in Driebergen, 1926.

Frans Marlet aan het worst maken in de oude werkplaats.

ners. Voor de oorlog was het bovendien niet gebruikelijk dat dagelijks vlees gegeven werd. Bovendien was het economisch een slechte tijd. Om het hoofd boven water te houden nam Frans allerlei bijbaantjes aan, voornamelijk als kelner. In 1938 werd hij beheerder van het parochiehuis in Rijsenburg, wat hij tot 1956 zou blijven. Verder kookte hij op bruiloften en andere feesten. Het was niet altijd pais en vree op de Traay. Op een keer kreeg Frans, die rustig van aard was, ruzie met een buurman, een opvliegend type, over een varken. De ruzie liep zo hoog op dat de buurman met een bijl achter hem aan de winkel in rende. Frans vluchtte naar achteren, waarop de boze buurman de ruit van een binnendeur insloeg.

Begraven in witte kiel

Tijdens de oorlog was het moeilijk om aan beesten voor de slacht te komen. In de oor-

logsjaren slachtte hij regelmatig clandestien. Hierop is hij eens betrapt. Begin 1942 werd hij 'wegens frauduleuze slachtelingen of het voorhanden hebben van niet gekeurd vleesch' uitgesloten van toewijzing van vlees door de Nederlandse Veehouderij Centrale.

De eerste jaren na de oorlog waren evenmin makkelijk. Het vlees was nog op de bon. Toch zag Frans kans in 1948 de winkel van zijn vader George aan de Van Rijckevorselstraat te kopen. In de laatste oorlogsjaren, toen er gebrek aan vlees was, had George zijn winkel tijdelijk moeten sluiten en veel klandizie verloren. De winkel aan de Van Rijckevorselstraat werd een filiaal van diens zaak aan de Traay. De bedrijfsnaam werd *Marlet's Slagerijen* met trots de vermelding 'sinds 1894'.

Jaren later herinnerden de oudere inwoners zich slager George Marlet nog als een flinke, stevige kerel met een ouderwets blauw schort voor. Hij ging altijd in een witte kiel naar de vroegmis. In die witte kiel werd hij in 1951 ook begraven.

De eerste jaren liet Frans verschillende van zijn zoons in het filiaal staan, maar in 1952 kwam zoon Bertus (1930) voor vast in de zaak. Deze nam in 1956 de zaak van hem over. Aan het slachthuis in Utrecht had Bertus zijn slachtdiploma gehaald en in 1948 het slagersvakdiploma. De *Vestigingswet Kleinbedrijf* stelde in 1937 het bezit van het vakdiploma verplicht. In 1969 verbouwde Bertus het pand, waaraan sinds 1896 niets was veranderd, tot de modernste slagerij van Driebergen-Rijsenburg.

Helaas verloor de Van Rijckevorselstraat het karakter van een winkelstraat. In 1988 sloot Bertus Marlet de slagerij als laatste winkel in deze straat.

Bekroonde slager

De economische opleving in de jaren 60 ging aan de zaak van Frans aan de Traay niet voorbij. In 1962 liet hij de winkel grondig verbouwen, in 1965 werd een nieuwe worstmakerij gebouwd en in 1968 een nieuwe werkplaats. Verder werd in 1965 een bedrijfsauto gekocht. Tot dan werden de bestellingen meestal op de fiets rondgebracht. In 1975 werd gestopt met het 'horen' van de klanten en het dagelijks thuisbezorgen. Ook veranderde het vak van slager in die jaren. Aan het zelf slachten kwam een eind. Het vlees werd voortaan betrokken van grossiers. Evenals aan het thuis slachten van varkens. Sinds 1997 is dat om redenen van hygiëne en voedselveiligheid officieel verboden, maar het gebeurde al tientallen jaren niet meer.

Frans had zeven zonen. Zoon Fons (1944) kwam in 1962 in dienst bij zijn vader. Als kind had hij al in de slagerij gewerkt. Net als zijn opa en vader was hij een vakman. In 1968 werd hij kampioen *Nationale Slagersvakcompetitie*. Naar aanleiding hiervan trad hij nog op in een televisiequiz. In 1969 nam Fons de slagerij over. De zaak liep zo goed dat hij in 1974 een nieuw en groter winkelpand liet bouwen. Het vakblad *Slagersam-*

Interieur van de nieuwe winkel, 1974.

bacht was lovend over de nieuwe winkel en schreef: 'Het assortiment is modern en uitgebreid. Naast de aanbieding van alle "gewone" vleessoorten van rund, kalf en varken en een uitgebreide sortering worstsoorten en fijne vleeswaren, wordt ingespeeld op de behoefte die er bestaat aan vlugklaar-artikelen, aan ingrediënten voor fondue, barbecue en gourmet. Diverse salades worden aangeboden [...], een volledige Iglo-assorti-

ment wordt aangeboden, de muurschappen staan afgeladen met bij-artikelen en poes en hond hebben de keuze uit elf verschillende miauw- en blaflprodukten.' Om aan de strenge EEG-eisen te voldoen werd in 1981 de bedrijfsruimte grondig verbouwd.

Sinterklaas en hofleverancier

Oud-slager Frans overleed in 1981. In Driebergen-Rijsenburg wordt hij voornamelijk herinnerd als Sinterklaas, een rol die hij van 1920 tot 1970 speelde. 'Bij slager Marlet op de hoek van de Oosterstraat, die, naar wij vernamen, nog een vol familielid van Sinterklaas is (voluit schijnt hij Marlet van Myra te heten) werd halt gehouden', schreef de krant in 1954. Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan in 1994 verleende de koningin de slagerij het predicaat Hofleverancier. Voorts verraste burgemeester Van Rappard Fons met de erepenning van de gemeente Driebergen-Rijsenburg.

Harry Marlet, een zoon van Bertus, nam in 2000 de slagerij van zijn oom Fons over. Met de overname in 2007 door Anne Kramer en Marjolein Beeris kwam er na 113 jaar een einde aan een familiebedrijf. Maar de zaak heet nog steeds Slagerij Marlet.

De winkel van 'Gildeslager Marlet' aan de Traay in 2012. Boven de ingang het schild van hofleverancier.

□ FOTO GEORGE MARLET.

Bronnen

George Marlet jr. en George Marlet sr., *Een eeuw vakmanschap. Slagerij Marlet 1894-1994*, Driebergen-Rijsenburg 1994.

Digitale krantencollectie periode 1894-2008 van RHC Zuidoost Utrecht.

Agenda en berichten

Historisch Café

In 2013 wordt niet alleen de Vrede van Utrecht herdacht, het is bovendien 150 jaar geleden dat de slavernij officieel werd afgeschaft. Op *vrijdag 14 december* houden Esther Captain (historica) en Hans Visser (historicus en cultureel antropoloog) een inleiding over sporen van slavernij in het Utrechtse straatbeeld. Die zijn er meer dan je zou verwachten in een stad die geen zeehaven is en daarom geen directe verbinding had met de slavenhandel.

Op *vrijdag 11 januari* spreekt Hans Zijlstra, historicus en parttime werkzaam bij de Hogeschool Utrecht, over zijn onderzoek naar natuurbeleving in de 19e eeuw, toegespitst op het Zeisterbos.

Het Historisch Café vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. De zaal gaat open om 17.00 uur. De voordracht begint om 17.15 uur.

Van der Monde-lezing 2013

Op *dinsdag 12 februari* vindt in de Pieterskerk te Utrecht de 28e Nicolaas van der Monde-lezing plaats. Prof. dr. Renger de Bruin zal een toelichting en inleiding geven op de internationale herdenkingstentoonstelling die het Centraal Museum wijdt aan 300 jaar Vrede van Utrecht.

Het jaar 2013 staat in het teken van de herdenking van de Vrede van Utrecht, die op 11 april 1713 in het Utrechtse stadhuis is ondertekend. Enige uitleg is wel nodig, want de vrede is in Nederland nauwelijks bekend, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Engeland, waar zij een beroemd historisch feit is.

De Vrede van Utrecht is zonder overdrijving een keerpunt in de Europese geschiedenis en zelfs de wereldgeschiedenis te noemen. De betekenis van dit verdrag zal uit de doeken worden gedaan in een tentoonstelling die van april tot september 2013 in het Centraal Museum Utrecht te zien zal zijn, om daarna in gewijzigde vorm door te reizen naar Madrid, Rastatt (D) en Baden (CH).

Voorwerpen uit diverse Europese landen vertellen het verhaal van de vrede en van de oorlogen die daaraan voorafgingen: portretten van hoofdrolspelers als Lodewijk XIV, slagveldarcheologie en natuurlijk de ondertekende verdragstekst uit 1713. Afbeeldingen van deze voorwerpen zullen te zien zijn tijdens de lezing, die een voorproefje van de tentoonstelling geeft.

Renger de Bruin (1956) is als conservator stadsgeschiedenis bij het Centraal Museum verantwoordelijk voor de samenstelling van de expositie. Hij studeerde geschiedenis in Utrecht en werkte aan de universiteiten van Utrecht, Leiden en Greifswald (D). Naast zijn conservatorschap was hij in de jaren 2001-2011 bijzonder hoogleraar Utrecht Studies.

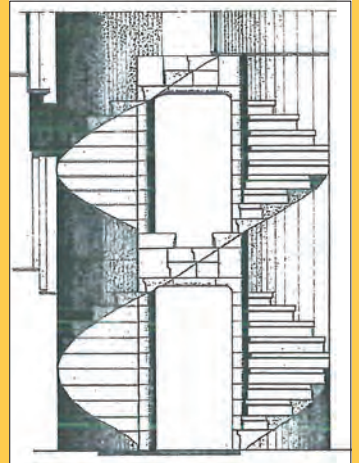
De lezing begint om 20.00 uur, de - verwarmde - Pieterskerk is open vanaf 19.30 uur. In de pauze wordt koffie en thee geschenken, na de lezing zijn andere dranken verkrijgbaar.

Lezingen Museum Catharijneconvent

In het kader van de samenwerking tussen Oud-Utrecht en het Museum Catharijneconvent worden er op initiatief van Oud-Utrecht twee lezingen gehouden in de aula van het museum.

Op *dinsdag 15 januari* spreekt Theo van Wijk, directeur Stichting Domein 2013, over 'Eerherstel voor een dubbele traptoren? Een verdwenen architectonisch curiosum uit het voormalige St. Elisabeth Gasthuis' (zie *Tijdschrift Oud-Utrecht* juni 2011).

Op *dinsdag 5 februari* houdt Roos van Oosten, universitair docent middeleeuwse en stadsarcheologie aan de Universiteit Leiden, een lezing onder de titel 'Het vertrek van

de 14e-eeuwse pottenbakkers uit de Bemuurde Weerd: verplicht of vrijwillig? Een herinterpretatie van de historische en archeologische gegevens' (zie *Jaarboek Oud-Utrecht* 2012).

Beide lezingen beginnen om 14.00 uur in de aula van het Museum Catharijneconvent en zijn gratis toegankelijk.

Jaarboekredactie zoekt versterking

De redactie van *Jaarboek Oud-Utrecht* is op zoek naar een nieuw redactielid/eindredacteur. Naast deelname aan de gebruikelijke vergaderingen en de beoordeling van artikelen wordt van dit nieuwe lid verwacht dat hij/zij zich specifiek inzet voor de jaarlijkse eindredactieronde. Ideale kandidaten dragen de Utrechtse geschiedenis een warm hart toe en combineren een opgeruimd karakter met redactie-ervaring. Wie meer wil weten kan contact opnemen met: redactie.jaarboek@oud-utrecht.nl.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 85e jaargang nr. 6 / december 2012 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 1: 4 januari 2013

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €5,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220 en RonDom, Damplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

1923 - 2013

Het nieuwe jaar 2013 is een belangrijk jaar voor de Vereniging Oud-Utrecht. We vieren dan dat we 90 jaar geleden (op 12 maart 1923) opgericht zijn.

De festiviteiten rond deze viering concentreren zich op vier momenten in het jaar:

- 17 maart 2013 een feestelijke verjaardag
- 15 juni 2013 een heel bijzondere Grote Excursie buiten
- 20 oktober 2013 een uitzonderlijke culturele manifestatie
- november 2013 (datum nog niet bekend) een coproductie met het Utrechts Monumenten Fonds dat dan 70 jaar bestaat.

In het tijdschriftnummer van februari 2013 vindt u gedetailleerde informatie over deze feestelijkheden en vooral hoe u daar als lid aan deel kunt nemen. Alle reden om alvast de genoemde data in uw agenda te reserveren.

Het bestuur wenst u en de uwen voor 2013 alvast een gelukkig en vooral gezond nieuwjaar toe en graag tot ziens bij de lustrumactiviteiten.

Oud@Utrecht 90

Bent u al lid?

Maak dan een ander lid! Voor slechts € 30,- per jaar wordt u lid of kunt u iemand daarvoor opgeven.

Meer informatie

Kijk op www.oud-utrecht.nl of stuur een email: ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl